

Patriottisme ontmoet pragmatisme

Het Turkse diasporabeleid
in Nederland

Christopher Houtkamp
Nienke van Heukelingen
Teun van der Laan

Clingendael Rapport

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Patriottisme ontmoet pragmatisme

Het Turkse diasporabeleid in Nederland

Christopher Houtkamp
Nienke van Heukelingen
Teun van der Laan

Clingendael Rapport
Oktober 2024

Over de auteurs

Christopher Houtkamp is senior onderzoeker bij Instituut Clingendael, waar hij hoofd is van het Resilience programma. Zijn onderzoek richt zich onder meer op diasporabeleid en maatschappelijke breuklijnen.

Nienke van Heukelingen was een Research Fellow bij de EU & Global Affairs Unit van Instituut Clingendael, waar zij zich voornamelijk richtte op de relatie tussen de EU en Turkije, en de binnenlandse politiek van Turkije.

Teun van der Laan is Junior Research Fellow bij de Security Unit van Instituut Clingendael. Zijn onderzoek draait voornamelijk om de 'Buitenland Barometer', een serie data-analyses over de houding van Nederlandse burgers ten opzichte van een breed scala aan gerelateerde veiligheids- en buitenlandbeleidskwesties. Hij heeft een academische achtergrond in econometrie, data science en politicologie.

Inhoud

Samenvatting	1
Inleiding	4
1 Doelen en middelen van het Turkse diasporabeleid	6
De doelstellingen van het Turkse diasporabeleid	6
Instrumenten van het Turks diasporabeleid	9
Turks diasporabeleid in Nederland	12
De verkiezingen van 2023 en 2024: Implicaties voor de machtsbasis van de AKP en het Turkse diasporabeleid	15
Diaspora-aspecten van de Turkse geopolitieke strategie en het Turkse buitenlandse beleid	17
2 Hoe denkt de Turks-Nederlandse gemeenschap over het Turkse diasporabeleid?	21
Hoe zijn Turkse Nederlanders gaan stemmen voor de Turkse verkiezingen van mei 2023?	22
Hoe identificeren Turkse Nederlanders zich met Turkije en met Nederland?	27
De verschillende dimensies van de Turkse en Nederlandse identiteit	29
Wat vinden Turkse Nederlanders van het Turkse diasporabeleid?	34
Hoe denken Turkse Nederlanders over Turkse moskeeën?	40
Hoe denken Turkse Nederlanders over Turkse weekendscholen?	44
Hoe (on)veilig voelt de Turkse Nederlander zich, en naar wie kijkt men vooral voor bescherming?	48
Hoe kan de ontvankelijkheid van Turkse Nederlanders voor het Turkse diasporabeleid worden verklaard?	53
Afsluitende reflecties bij de survey	55
Conclusie	58
Appendix	61
Regressie-tabellen	61

Samenvatting

De Turkse regering onderhoudt sinds meerdere decennia intensief contact met Turkse diaspora in verschillende landen, waaronder Nederland. Instituut Clingendael onderzoekt in een tweedelige studie hoe het Turks diasporabeleid in de loop der tijd is geëvolueerd, wat vandaag de dag de doelstelling(en) ervan zijn, hoe de Turks-Nederlandse gemeenschap reageert op dit beleid en wat de gevolgen van de interactie tussen beleid en doelgroep (kunnen) zijn voor de Nederlandse samenleving.

Dit onderzoek bouwt voort op het eerste deel van de studie (gepubliceerd in april 2023). Daarin werd het Turkse diasporabeleid in historisch perspectief geplaatst, een overzicht gegeven van de voornaamste drijfveren vanuit Ankara om het huidige beleid vorm te geven, en via een survey-onderzoek een caleidoscopisch overzicht gegeven van de Turks-Nederlandse gemeenschap en hoe deze het diasporabeleid ervaart.

Het hier voorliggende tweede deel van de studie biedt een verdieping op de analyse van deel I, en behandelt een aantal vragen dat na het vorige onderzoek is gerezen. Dat gebeurt in twee delen. Ten eerste, een analyse van de ideologische drijfveren van het Turkse beleid en een korte vooruitblik op de waarschijnlijke contouren van het Turkse diasporabeleid in de nabije toekomst gezien de verkiezingswinst van president Erdoğan en de AKP-MHP coalitie in 2023. De voorliggende analyse komt voort uit onderzoek van relevante bronnen en het afnemen van rond de twintig interviews met vertegenwoordigers van de Turkse overheid, instituten zoals *Diyanet*, wetenschappers en Turkse politici vanuit het hele politieke spectrum. Ten tweede, een analyse van de impact van Turks diaspora beleid op de Turks-Nederlandse gemeenschap. Laatsgenoemde analyse krijgt vorm door middel van een representatief survey-onderzoek en een focusgroep-analyse.

Uit de analyse zijn vijf algemene inzichten te destilleren:

1. Ankara voert een ideologisch gedreven diasporabeleid met gemengde effecten

De huidige Turkse regering koestert een duidelijk beeld van de ideale 'diaspora-Turk': hij/zij is loyaal aan de Turkse staat en de huidige Turkse regering (AKP/MHP), is een goede ambassadeur van Turkije en heeft de sociale en culturele

waarden van de AKP geïnternaliseerd. De effecten van dit beleid zijn gemengd: een deel van de Turks-Nederlandse gemeenschap voldoet aan het ideaalbeeld van de AKP en maakt doorgaans graag gebruik van de diensten die Turkije aanbiedt. Het is onduidelijk in hoeverre het Turkse diasporabeleid specifiek het waardenpatroon van deze groep beïnvloedt, maar het is aannemelijk dat de diensten die Turkije aanbiedt de banden eerder versterken dan verzwakken. Een tweede, kleiner, deel van de gemeenschap voelt zich ofwel uitgesloten van het diasporabeleid, ofwel erdoor bedreigd. Ten slotte lijkt een deel van de gemeenschap graag beter geïnformeerd te willen worden over het beleid, om er beter gebruik van te maken. De grootte van deze laatste groep is echter op basis van dit onderzoek niet vast te stellen.

2. Diversiteit en pragmatisme van de Turks-Nederlandse gemeenschap bemoeilijken de implementatie van het Turkse diasporabeleid

De implementatie van het Turkse diasporabeleid stuit op twee barrières. Ten eerste maakt de diversiteit van de Turks-Nederlandse gemeenschap het voor Ankara moeilijk om breed enthousiasme te creëren voor zijn beleid. Een groot deel van de Turks-Nederlandse gemeenschappelijk toont zich weinig ontvankelijk voor zowel het beleid als het bredere ideologische verhaal van de AKP, ofwel vanwege onverschilligheid, ofwel omdat men zich erdoor bedreigd voelt. Ten tweede lijkt er het erop dat ook Turkse Nederlanders die ideologisch dichter bij het AKP-verhaal staan vooral op pragmatische wijze naar het diasporabeleid kijken. Wanneer een aspect van het diasporabeleid het leven voor hen vergemakkelijkt, maken zij er graag gebruik van, maar als dat niet het geval is, daalt het enthousiasme aanzienlijk. De weekendscholen lijken daar een goed voorbeeld van te zijn. Zo is het bijvoorbeeld denkbaar dat indien een andere partij toegankelijke en kwalitatief goede weekendscholen aan zou bieden, een significant deel van de Turkse Nederlanders de belangstelling voor deze dienst van de Turkse overheid verliest. Deze pragmatische houding staat in contrast met de ideologische doelstelling van de AKP.

3. De koers van het Turks diasporabeleid zal de komende jaren ongewijzigd blijven

Het is aannemelijk dat de AKP na de verkiezingswinst in 2023 zijn strategische agenda, inclusief diasporabeleid, voor het binnen- en buitenland zal voortzetten. De kans is groot dat Turkije de komende jaren verder een beleidspad zal bewandelen dat voornamelijk bestaat uit een mix van conservatieve, religieuze en autoritaire elementen terwijl Turkse ambities

om een belangrijkere speler op het internationale toneel te worden verder zullen groeien. De diaspora blijft derhalve een belangrijke factor in het daarbij behorende machtsspel van soft power en invloedsoefening.

4. De mogelijkheden om het Turkse diasporabeleid te beïnvloeden vanuit Nederland zijn beperkt.

De AKP heeft sinds de verkiezingen in 2023 haar machtspositie in Turkije verder versterkt, en zal naar verwachting een gecompliceerde relatie blijven houden met Westerse partners, waaronder Nederland. Bovendien ziet Ankara de diaspora als een integraal onderdeel van de Turkse wereldwijde gemeenschap en, daardoor, als legitieme doelstelling van het Turkse buitenlandbeleid. Ten slotte wordt het Turkse diasporabeleid door een deel van de Nederlandse politieke partijen als maatschappelijk onwenselijk gezien, maar vele aspecten ervan (namelijk die onderdelen die niet intimidatie of monitoring van de diaspora betreffen) zijn niet onwettelijk. Dat betekent dat de Nederlandse overheid slechts een beperkt beleidsinstrumentarium heeft om hierop te reageren.

5. De sleutel om de invloed van het Turkse diasporabeleid op Turkse Nederlanders te verminderen, ligt in het Nederlands antidiscriminatie- en integratiebeleid.

De sleutel om de ontvankelijkheid voor vermeende ongewenste aspecten van het diasporabeleid onder Turkse Nederlanders te verminderen ligt niet in het overtuigen van Ankara, maar in het verder verbeteren en verfijnen van het Nederlandse beleid op het gebied van antidiscriminatie en maatschappelijke integratie. De survey laat zien dat er een sterke samenhang is tussen de tevredenheid van Turkse Nederlanders met het integratie- en antidiscriminatiebeleid en hun ontvankelijkheid voor Turks diasporabeleid. Met andere woorden: de mate waarin Turkse Nederlanders zich welkom voelen in de Nederlandse samenleving is essentieel om het enthousiasme (of het gebrek daaraan) van deze groep voor het Turkse diasporabeleid te begrijpen.

Inleiding

De regering in Ankara onderhoudt de afgelopen decennia via een uitgebreid diasporabeleid contact met de Turkse gemeenschap in den vreemde. Instituut Clingendael onderzoekt in een tweedelige studie hoe het Turkse diasporabeleid in de loop der tijd geëvolueerd is en wat vandaag de dag de doelstelling(en) ervan zijn, hoe de Turks-Nederlandse gemeenschap reageert op dit beleid en wat de gevolgen van de interactie tussen beleid en doelgroep (kunnen) zijn voor de Nederlandse samenleving.

In deel I van de studie, dat een aantal weken voor de Turkse presidents- en parlementsverkiezingen van mei 2023 is gepubliceerd, bleek dat de politieke voorkeur van Turkse Nederlanders sterk samenhangt met hun individuele waardering van het Turkse diasporabeleid.¹ Anders gezegd: aanhangers van president Recep Tayyip Erdoğan tonen zich duidelijk enthousiaster over het Turkse diasporabeleid dan stemmers op oppositiepartijen of niet-stemmers. Bovendien bleek dat een significante minderheid van de Turkse Nederlanders zich onveilig voelt vanwege vermeende of daadwerkelijke invloed van de Turkse overheid in Nederland. Meer dan 40% verlangt zelfs dat de Nederlandse overheid hen beter tegen zulke invloed beschermt. De politieke scheidslijnen die in Turkije lopen, verdelen ook de Turks-Nederlandse gemeenschap, althans voor zover het de oriëntatie betreft ten aanzien van het Turkse diasporabeleid.

Deel I van het onderzoek liet echter ook een paar interessante uitzonderingen zien: Turkse weekendscholen zijn zowel onder Erdoğan-stemmers, oppositiestemmers en niet-stemmers populair, terwijl alle groepen zich kritisch tonen over het Nederlandse integratiebeleid. Het eerste rapport ging daarnaast ook uitgebreid in op de evolutie van het Turkse diasporabeleid sinds de jaren '80, waarbij duidelijk werd dat de Partij voor Rechtvaardiging en Ontwikkeling (AKP) van president Erdoğan vanaf begin jaren 2010 dit beleid steeds meer is gaan inzetten voor opiniebeïnvloeding en mobilisatie van kiezers. Per saldo wees deel I van het onderzoek op een waarschijnlijke wisselwerking tussen de tevredenheid

---

1 Christopher Houtkamp, Nienke Heukelingen, Teun van der Laan, Erwin van Veen, "[Het Turkse Diasporabeleid in Nederland: Over Het Perspectief van de Turks-Nederlandse Gemeenschap en Het Turkse Diasporabeleid](#)," (The Hague: Clingendael, 2023).

van de Turkse diaspora in Nederland met hun leefomstandigheden hier te lande en de effectiviteit van het Turkse diasporabeleid: hoe tevredener Turkse Nederlanders zijn over het Nederlandse integratie- en anti-discriminatiebeleid, hoe minder ontvankelijk ze zijn voor het Turkse diasporabeleid.

De eerste studie leidde tot slot tot een aantal vragen dat pas in het tweede deel van deze studie kon worden beantwoord. Deze vragen betreffen zowel het perspectief van de Turks-Nederlandse diaspora, als de precieze drijfveren van de regering in Ankara. Wat het perspectief van de Turks-Nederlandse diaspora betreft gaat het om vragen als: tot wie wenden zij zich wanneer ze onveiligheid ervaren? Hoe kijken zij precies aan tegen Turkse weekendscholen en religieuze instellingen? Wat de drijfveren van de Turkse regering betreft gaat het om verdiepende vragen als: in hoeverre is het Turkse diasporabeleid pragmatisch dan wel ideologisch? In welke mate is er sprake van een intentie tot inmenging in de Nederlandse samenleving? In hoeverre kan het Turks diasporabeleid vanuit een Nederlands perspectief als ongewenst worden gezien? En ten slotte: hoe zal het diasporabeleid zich naar verwachting ontwikkelen nu president Erdoğan in 2023 is herkozen?

‘Evidence-based’ antwoorden op bovenstaande vragen zijn van belang voor de Nederlandse overheid om tot een effectieve beleidsreactie te komen op het Turkse diasporabeleid. Dit rapport voorziet in een antwoord in twee stappen. Hoofdstuk 1 gaat dieper in op de doelstellingen en instrumenten van het Turkse diasporabeleid. Op basis van interviews in Turkije met vertegenwoordigers van de grote Turkse politieke partijen en belangrijke instituten actief in het Turkse diasporabeleid – zoals *Diyanet* en het Presidium voor Turken in het Buitenland en Verwante Gemeenschappen (YTB, *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*), – is diepgaander gekeken naar wat de Turkse overheid drijft in haar huidige beleid. Ten slotte volgt een korte vooruitblik en inventarisatie van de meest waarschijnlijke implicaties van de verkiezingsoverwinning van de AKP en president Erdoğan in mei 2023 voor het Turkse diasporabeleid. In hoofdstuk 2 worden de resultaten van het survey-onderzoek onder Turkse Nederlanders besproken. De survey bestaat uit een mix van vragen uit deel I van het onderzoek alsook uit nieuwe vragen, zodat een aantal houdingen kan worden vergeleken met de resultaten van 2023, en tegelijkertijd een aantal thema’s diepgaander kan worden geanalyseerd. De survey-resultaten worden van verdieping voorzien met de resultaten uit drie focusgroepen met Turkse Nederlanders. Het rapport sluit af met een reeks algemene reflecties.

1 Doelen en middelen van het Turkse diasporabeleid

Dit hoofdstuk onderzoekt de ontwikkeling en doelstellingen van het diasporabeleid van de Turkse staat. Het neemt de expliciete en impliciete doelstellingen van het Turkse diasporabeleid onder de loep. Daarna bespreekt het hoofdstuk hoe de instrumenten van dit beleid zijn geëvolueerd en gestructureerd. Met andere woorden, welke middelen heeft de Turkse staat om zijn beleid uit te voeren en zijn deze effectief? Vervolgens schetst het hoofdstuk hoe het Turkse diasporabeleid zich zal ontwikkelen na de verkiezingsoverwinning van president Erdogan en de AKP in 2023.²

De doelstellingen van het Turkse diasporabeleid

Voor 2010 was het Turkse diasporabeleid overwegend praktisch van aard. Het richtte zich op het bieden van lokale religieuze diensten voor diasporagroepen, het faciliteren van de toegang van migranten tot lokale instellingen, het vergroten van de mogelijkheden voor migranten in hun nieuwe gastlanden en het helpen van Turkse gemeenschappen in het buitenland om hun eigen taal, cultuur en identiteit te behouden. Daarnaast bemiddelde de Turkse overheid bij nationale autoriteiten over praktische kwesties zoals de erkenning van diploma's en toegang tot sociale zekerheid. Zoals een geïnterviewde het verwoordde: "Turkije dacht dat het medeverantwoordelijk was [auteurs: samen met het gastland] voor Turkse diasporagroepen". Hoewel deze elementen nog altijd aanwezig zijn, blijkt uit onze interviews en bestaand onderzoek dat er sindsdien een politiekere agenda is ontstaan die een aantal van deze oude doelstellingen

---

2 Ter ondersteuning van dit hoofdstuk werden er tussen half augustus en half september 2023 veertien interviews gehouden met twintig individuen. Onder deze personen bevonden zich diverse academici, Turkse parlementsleden (van de AKP en de oppositie), vooraanstaande vertegenwoordigers van het Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken, vertegenwoordigers van Diyanet, SETA, Müstav en YTB en van de KAS en de Nederlandse ambassade in Ankara.

van een nieuwe betekenis heeft voorzien en ook nieuwe doelstellingen heeft toegevoegd.³

Een belangrijk doel van het diasporabeleid na 2010 is dat een zo groot mogelijk deel van de diasporagemeenschap zich conformeert aan de waarden, principes en belangen van de Turkse staat zoals vertegenwoordigd door de AKP en MHP.⁴ Een secundaire en implicietere doelstelling is het tegengaan van oppositionele activiteiten die het leiderschap van de AKP zouden kunnen aantasten. Het in de gaten houden van aan de PKK gelieerde personen in de diaspora evenals aanhangers van de Gülen-beweging, hen van diaspora-activiteiten buitensluiten, en zelfs pogingen tot intimidatie moeten in dit licht worden gezien.⁵ De (vermeende) vrijheid van de PKK in Nederland – wat betreft haar mogelijkheden te demonstreren, zich te organiseren, fondsen te werven en te rekruteren – is voor onze gesprekspartners die banden hebben met de Turkse overheid moeilijk te verdragen, aangezien de PKK op de terreurlijst staat van de EU.⁶ Een derde belangrijke doelstelling is het electoraal mobiliseren van de diaspora. Tijdens de meest recente parlements- en presidentsverkiezingen in Turkije won de AKP op het platteland en in de diaspora, maar verloor ze in de grotere Turkse steden en de Koerdische gebieden.⁷ Daardoor zijn, naast de AKP, andere politieke partijen dan de AKP sinds circa 2016 begonnen met het creëren van een organisatorische infrastructuur in het buitenland om diasporagroepen in grotere mate (electoraal) te betrekken dan ze in het verleden hebben gedaan.

---

3 Bijvoorbeeld: Ahmet Erdi Öztürk, [“Turkey’s Diyanet under AKP Rule: From Protector to Imposer of State Ideology?”](#) *Southeast European and Black Sea Studies* 16, no. 4 (2016): 619–35; Ihsan Yilmaz, Mustafa Demir, en Nicholas Morieson, [“Religion in Creating Populist Appeal: Islamist Populism and Civilizationism in the Friday Sermons of Turkey’s Diyanet.”](#) *Religions* 12, no. 5 (2021): 359.

4 Hierbij dient te worden aangetekend dat dit niet noodzakelijkerwijs gelijkstaat met frustrerende integratieprocessen in het nieuwe land van vestiging van leden van de diaspora (zie ook Sunier et al., [“The Long Arm of the State? Transnationalism, Islam, and Nation-Building: The Case of Turkey and Morocco,”](#) 2016).

5 Christopher Houtkamp, Nienke Heukelingen, Teun Van der Laan, en Erwin Van Veen, [“Het Turkse Diasporabeleid in Nederland: Over Het Perspectief van de Turks-Nederlandse Gemeenschap en Het Turkse Diasporabeleid,”](#) (The Hague: Clingendael, 2023).

6 AIVD, [“AIVD Annual Report 2019,”](#) (The Hague: AIVD, 2020); Council of the European Union, [“Council Regulation Implementing Article 2\(3\) of Regulation \(EC\) No 2580/2001 on Specific Restrictive Measures Directed against Certain Persons and Entities with a View to Combating Terrorism,”](#) *Official Journal of the European Union*, vol. 65 (3 februari 2022).

7 Zie deze kaarten van de [eerste](#) (Al-Jazeera) en [tweede](#) (The Guardian) ronde van de presidentsverkiezingen in 2023.

De officiële door de Turkse overheid geformuleerde doelstellingen van het diasporabeleid zijn grotendeels onveranderd vergeleken met de periode voor 2010. Organisaties zoals Diyanet en de YTB benadrukken dat zij het als hun missie zien om de integratie van leden van de Turkse diaspora in hun nieuwe gastland te bevorderen. 'Integratie' betekent voor hen dat de leden van de diaspora zich aan de wet houden, respectvol zijn ten aanzien van hun nieuwe gastland en een goed opleidingsniveau bereiken. Deze organisaties hanteren een betrekkelijk minimalistische opvatting van 'integratie', een notie die werd bevestigd tijdens onze interviews. Termen als 'gast'- en 'thuis'-land zijn in dit opzicht illustratief, waarbij 'thuisland' consequent naar Turkije verwijst ook voor de tweede-, derde- en vierdegeneratieleden van de Turkse diaspora. Bovendien werd door onze gesprekspartners het aspect van 'wetsgetrouwheid' consequent als het belangrijkste element van 'integratie' opgevat.

Uit onze interviews bleek desalniettemin dat naast de verlangens ervoor te zorgen dat Turkse burgers in het buitenland zich in hun nieuwe gastland correct gedragen, economisch succes boeken en de lokale taal goed beheersen, er ook andere thema's spelen. De strijd tegen discriminatie, anti-islamitische gevoelens en zelfs racisme onder delen van de bevolking van landen met een grote Turkse diaspora is één van de belangrijkste componenten van het diasporabeleid. Uit onderzoek van het CBS blijkt dat dit in Nederland een terechte zorg is. Zo stelt bijvoorbeeld 27% van de Turks-Nederlandse burgers in 2021 discriminatie te hebben ervaren, waarbij minder dan 10% van degenen die discriminatie hebben ervaren dit feitelijk hebben gemeld.⁸ Discriminatie deed zich voor in de vorm van ongelijke behandeling, denigrerende opmerkingen en stigmatisering in de media of het publieke debat. Discriminatie op de arbeidsmarkt bij wervingsprocedures is eveneens een welbekend verschijnsel. Met name sollicitanten met een Turkse, Marokkaanse of Antilliaanse achtergrond hebben in Nederland last van afwijzingen.⁹

---

8 Centraal Bureau voor de Statistiek, "[1,6 miljoen mensen voelden zich vorig jaar gediscrimineerd](#)," Centraal Bureau voor de Statistiek, 3 juli, 2022; ook: Iris Andriessen, Justin Hoegen Dijkhof, Ab van der Torre, Esther van den Berg, Ine Pulles, Jurjen Iedema, and Marian de Voogd-Hamelink, "[Ervaren Discriminatie in Nederland II](#)," (The Hague: Sociaal Cultureel Planbureau, 2020).

9 Bram Lancee, "[Ethnic Discrimination in Hiring: Comparing Groups across Contexts. Results from a Cross-National Field Experiment](#)," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 47, no. 6 (2021): 1181–1200; Lex Thijssen, Marcel Coenders, en Bram Lancee, "[Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt: Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten](#)," *Mens & Maatschappij* 94, no. 2 (2019): 141–76.

Een andere meer subtiële agenda is het verlangen, zoals we hierboven hebben besproken, om de leden van de diaspora zo ‘Turks’ mogelijk te houden, waarbij ‘Turks’ gedefinieerd is door de Turkse overheid. Deze opvatting over de Turkse identiteit gaat verder dan het aansporen van leden van de diaspora om, Turks te spreken, het Turkse erfgoed, de Turkse cultuur en het Islamistisch geloof te koesteren. Er ligt namelijk ook in besloten dat ze patriottisch en loyaal aan Turkije in het algemeen, en de AKP in het bijzonder, dienen te zijn. In deze context waren onze gesprekspartners zich terdege bewust van de mogelijke negatieve en positieve effecten van dergelijke doelstellingen op de wisselwerking tussen het Turkse diasporabeleid aan de ene kant en het integratiebeleid van gastlanden aan de andere kant. Eén geïnterviewde, werkzaam bij de Turkse overheid, formuleerde het als volgt: “We zijn samenlevingen die Turkse inwoners van zich vervreemden dankbaar omdat het hierdoor eenvoudig is om ze Turks te houden”. Een andere geïnterviewde uitte een vergelijkbaar gevoel op een iets andere manier: “Hoe meer welkom Turken in hun gastland zijn, des te minder kloppen ze bij ons aan [‘ons’ verwijst hier naar de AKP].” Een interessante sociaaleconomische variant op deze identiteitslogica was afkomstig van weer een andere geïnterviewde die zei: “succesvolle Turken in het buitenland nemen sneller afstand van Turkije dan niet-succesvolle die makkelijker weer een beroep doen op de Turkse staat.” Ondanks dergelijke uitspraken waren gesprekspartners ook van mening dat het realiseren van de gewenste effecten bij leden van de diaspora van de derde, vierde of vijfde generatie moeilijker was.

Instrumenten van het Turks diasporabeleid

In 2022 riep president Erdoğan de 21e eeuw uit tot de ‘Eeuw van Turkije’ en onthulde een programma om deze ambitie vorm te geven.¹⁰ President Erdoğan streeft ernaar Turkije te maken tot ‘één van de top tien landen ter wereld in politiek, economisch, technologisch, militair en diplomatiek opzicht’ (*ibid.*). Veel van de in het buitenland benodigde infrastructuur om deze ambitieuze agenda te realiseren, is opgezet tussen 2000 en 2022. Na 2000 begon het aantal Turkse ambassades, consulaten en kantoren van het ‘Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)’ aanzienlijk toe te nemen. Zo steeg in deze periode het aantal Turkse ambassades in Afrika bijvoorbeeld van 12 naar 42 terwijl het

---

10 Muhittin Ataman, “[The Century of Türkiye: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis](#),” *Insight Turkey* 25 (Summer 2023): 73–96.

aantal programmakantoren van TIKA toenam van 12 naar 63, waardoor de dekking van de organisatie toenam van 20 naar 170 landen.¹¹

Vanaf 2010 werd ook het institutioneel diasporalandschap flink uitgebreid, met YTB, Yunus Emre en Diyanet als de belangrijkste spelers.¹² Yunus Emre opende alleen al 80 culturele centra sinds de oprichting ervan in 2009. Onder leiding van de YTB laat Turkije zich ook steeds meer gelden op de wereldwijde onderwijsmarkt – een sleutelvorm van *soft power* – waarmee het in het academisch jaar 2022-2023 meer dan 300.000 internationale studenten trok.¹³ Volgens een aantal van onze geïnterviewden kun je de gedeeltelijke overname van gülenistische scholen wereldwijd door de Maarif-stichting na 2016 ook zien als een indicatie dat Turkije zich op het onderwijsveld meer wil laten gelden.¹⁴ Diyanet breidde zich aanzienlijk uit na de benoeming van Mehmet Görmez als nieuwe president in 2010 qua reikwijdte, verantwoordelijkheden, sociaal-politieke betrokkenheid en budget.¹⁵ De aanwezigheid van Turkije nam ook substantieel toe in Zuidoost-Azië toen TIKA, Yunus Emre, Diyanet, de YTB, de Maarif-stichting en andere Turkse overheidsinstellingen of door de Turkse overheid gesponsorde instellingen hun activiteiten in de regio uitbreidden.¹⁶ Hoewel de Turkse expansie aanvankelijk gericht was op de islamitische en Turkse

---

11 Muhittin Ataman, “[The Century of Türkiye: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis](#),” *Insight Turkey* 25 (zomer 2023): 73–96; Ezgi Guner, “[The Scalar Politics of Turkey’s Pivot to Africa](#),” *Project on Middle East Political Science (POMEPS)*, 16 juni, 2020; zie ook: Andrew Lebovich en Nienke van Heukelingen, “[Unravelling Turkish Involvement in the Sahel: Geopolitics and Local Impact](#),” (The Hague: Clingendael, 2023).

12 Salim Çevik, “[New Turkey and Management of the Religious Realm: Continuities and Ruptures](#),” *European Journal of Turkish Studies*, no. 34 (juni 2022); Svante Cornell, “[The Rise of Diyanet: The Politicization of Turkey’s Directorate of Religious Affairs](#),” *The Turkey Analyst*, 9 oktober, 2015; Christopher Houtkamp, Nienke van Heukelingen, Teun Van der Laan, en Erwin Van Veen, “[Het Turkse Diasporabeleid in Nederland: Over Het Perspectief van de Turks-Nederlandse Gemeenschap en Het Turkse Diasporabeleid](#),” (The Hague: Clingendael, 2023).

13 Muhittin Ataman, “[The Century of Türkiye: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis](#),” *Insight Turkey* 25 (zomer 2023): 73–96.

14 Anri R. Chedia, “[Activities of the Turkish Maarif Educational Foundation in Confrontation with the Hizmet Movement](#),” *Vestnik RUDN. International Relations* 23, no. 4 (2023): 620–42; zie ook Simon P. Watmough en Ahmet Erdi Öztürk, “From ‘Diaspora by Design’ to Transnational Political Exile: The Gülen Movement in Transition,” *Politics, Religion & Ideology* 19, no. 1 (2018): 33–52.

15 Salim Çevik, “[New Turkey and Management of the Religious Realm: Continuities and Ruptures](#),” *European Journal of Turkish Studies*, no. 34 (juni 2022); Svante Cornell, “[The Rise of Diyanet: The Politicization of Turkey’s Directorate of Religious Affairs](#),” *The Turkey Analyst*, 9 oktober, 2015.

16 Selçuk Colakoğlu, “[Turkey’s Engagement with Southeast Asia](#),” *Middle East Institute*, 6 april, 2021.

wereld, hebben ook Europese landen met grote Turkse diaspora-organisaties de effecten gevoeld van het ambitieuze Turkse diasporabeleid, met name via Diyanet, de YTB en Yunus Emre.¹⁷

Kortom, de schaal waarop en de snelheid waarmee relaties en de aanwezigheid van de soft power van de Turkse staat wereldwijd toenemen, is aanzienlijk. Zowel deze bredere expansie als het beperktere diaspora-aspect ervan weerspiegelen de Turkse doelstelling om een belangrijke mondiale speler te worden, om te beginnen in de regio's die het belangrijkste zijn voor het land (zoals de Balkan, Centraal-Azië en delen van de Sahel). De Turkse diaspora maakt deel uit van de soft power-lijm die relatienetwerken kan versterken en de invloed van de Turkse staat bij zijn geopolitieke ambities kan vergroten.

Godsdienst is doorgaans een belangrijke ingang om de diaspora betrokken te houden, zowel via religieuze diensten als via (in)formeel onderwijs. Met Diyanet heeft de Turkse staat een omvangrijk apparaat met directe invloed in veel gemeenschappen verspreid over de gehele wereld. Zo wordt de vrijdagpreek bijvoorbeeld centraal geschreven in Ankara. Hierbij dient wel aangetekend dat de Islamitische Stichting Nederland (ISN, de Nederlandse tak van Diyanet) sinds 2017 de vrijdagpreken zelf schrijft en ook op de website publiceert.¹⁸ Sinds 2010 is de organisatie steeds meer onder de invloed en leiding van de AKP komen te staan.¹⁹ Diyanet treft ook een ontvankelijk publiek vanwege het feit dat veel leden van de diaspora afkomstig zijn van het platteland in Turkije en er relatief cultureel conservatieve opvattingen op na houden. Zoals één geïnterviewde het verwoordde: "Inwoners van Ankara leiden een Europees leven dan sommige leden van de Turkse diaspora in Nederland."

Naast Diyanet bestaat er een ecologie van religieuze diaspora-instellingen in de vorm van ngo's zoals Müsdav, Diyanet Vafki en anderen, die het islamitisch geloof en solidariteit onder moslims promoten. Zij proberen moslimgemeenschappen

---

17 Ahmet Erdi Öztürk, "Turkey's Diyanet under AKP Rule: From Protector to Imposer of State Ideology?" *Southeast European and Black Sea Studies* 16, no. 4 (2016): 619–35; Ahmet Erdi Öztürk en Semiha Sözeri, "Diyanet as a Turkish Foreign Policy Tool: Evidence from the Netherlands and Bulgaria," *Politics and Religion* 11, no. 3 (2018): 624–48; Ahmet Erdi Öztürk, "An Alternative Reading of Religion and Authoritarianism: The New Logic between Religion and State in the AKP's New Turkey," *Southeast European and Black Sea Studies* 19, no. 1 (2019): 79–98.

18 <https://diyanet.nl/cuma-hutbeleri/>

19 Yılmaz, Ihsan & Albayrak, Ismail. (2022). Redefining Diyanet in the AKP Era.

te betrekken bij religieuze en godsdienstonderwijsactiviteiten.²⁰ Dergelijke ngo's beweren dat ze programma's bieden die voor iedereen open staan, maar volgens andere geïnterviewden melden alleen die mensen zich aan die weten dat ze zullen worden toegelaten. Dit gebeurt over het algemeen op basis van relaties, godsdienstigheid of de status van een familie. Tijdens de voor deze studie gehouden interviews werd duidelijk dat deze ngo's geen openheid geven over hun profiel en hun formele banden met de Turkse staat. Zo worden Diyanet en Diyanet Vakfi geleid door dezelfde persoon, ook al beweert de laatstgenoemde organisatie dat ze een ngo is. In de praktijk wordt het diaspora-ngo-netwerk in ieder geval ook deels gefinancierd op aansporing van de Turkse staat omdat die burgers motiveert om aan dergelijke organisaties te doneren, giften van private ondernemingen promoot (die op hun beurt vaak afhankelijk zijn van door de staat verstrekte opdrachten), en bijdragen van regionale overheidsinstanties en agentschappen faciliteert.

Turks diasporabeleid in Nederland

Zoals overduidelijk is gebleken uit ons voorgaande rapport, de Nederlandse parlementaire ondervraging 'POCOB', diverse bronnen die in de voetnoten staan vermeld, en de interviews die voor dit rapport zijn gehouden, is de Turkse staat om diverse redenen steeds meer geïnteresseerd in de Turks-Nederlandse diaspora.²¹ Het gaat dan onder andere om het in stand houden van hun banden met Turkije op basis van de waarden die de Turkse staat toeschrijft aan goed Turks burgerschap in het buitenland, het verkrijgen van stemmen voor de AKP, en het vergroten van de invloed van het buitenlandbeleid van Ankara door de voorkeuren ervan via de diaspora te verspreiden en versterken.

---

20 Hierbij dient te worden aangetekend dat, althans op papier, de Maarif Vakfi (nog een door de staat gecreëerde 'ngo') in Turkije een monopolie heeft op het leveren van (niet-)formele onderwijsdiensten in het buitenland (Ozkan, "[Turkey's Entrance to International Education: The Case of Turkish Maarif Foundation](#)," 2020; Chedia, "[Activities of the Turkish Maarif Educational Foundation in Confrontation with the Hizmet Movement](#)," 2023).

21 Christopher Houtkamp, Nienke van Heukelingen, Teun Van der Laan, and Erwin Van Veen, "[Het Turkse Diasporabeleid in Nederland: Over Het Perspectief van de Turks-Nederlandse Gemeenschap en Het Turkse Diasporabeleid](#)," (The Hague: Clingendael, 2023). Michel Rog, Gert-Jan Segers, Tunuhan Kuzu, Aukje de Vries, Chris Stoffer, Rutger Schonis, en Niels van den Berge, "[\(On\) Zichtbare Invloed: Verslag Parlementaire Ondervragingscommissie Naar Ongewenste Beïnvloeding Uit Onvrije Landen](#)," (Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2020).

Turkse diaspora-organisaties realiseren zich echter ook dat dit een complexe missie is die bemoeilijkt wordt door de versnippering van de Turks-Nederlandse diaspora langs twee breuklijnen. Ten eerste hebben verschillende golven van Turkse migratie de Turks-Nederlandse diaspora gevormd, vanaf de oorspronkelijke economische migranten van de jaren zestig en zeventig tot een golf van familiehereniging, een golf van politieke vluchtelingen, jonge mensen, ondernemers, welgestelde personen en, tegenwoordig steeds vaker, intellectuelen en (jonge) hoogopgeleide professionals. De redenen om te emigreren zijn bij deze groepen verschillend en zo ook hun wens om betrokken te zijn bij het Turkse diasporabeleid. Ten tweede weerklinkt de binnenlandse polarisatie in Turkije in de diaspora met als gevolg dat aanzienlijke diasporagroepen zich liever niet binden aan officiële Turkse diaspora-instellingen en het Turkse diasporabeleid.

Zelfs als groepen die in Turkije gemarginaliseerd zijn in hun nieuwe gastlanden zouden willen deelnemen aan Turkse diaspora-activiteiten, is dat misschien niet mogelijk. Uit onze interviews kwam sterk naar voren dat aanhangers van de AKP in de diaspora het meest lijken te profiteren van staatsmiddelen en staatssteun die via het diasporabeleid en diaspora-instellingen worden verstrekt, terwijl delen of leden van de diaspora die worden beschouwd als deloyaal een grotere kans hebben om uitgesloten te worden – een constatering die overigens stellig wordt ontkend door vertegenwoordigers van de AKP.²² Desalniettemin wees een aantal van onze interviews op discriminatie van Turkse burgers in de diaspora door Turkse staatsorganisaties. In de praktijk betekent dat dat dergelijke personen informeel worden uitgesloten van toegang tot diaspora-programma's, -projecten en -financiering. Afhankelijk van hoe vijandig ze worden bekeken, kunnen ze ook te maken krijgen met krachtigere vormen van uitsluiting zoals bedreigingen en intimidatie. Met andere woorden, er bestaat een spectrum van uitsluiting van het Turks diasporabeleid waar leden van de Turks-Nederlandse diaspora mee te maken kunnen krijgen, afhankelijk van de mate waarin ze vanuit het perspectief van de Turkse staat als non-conformistisch worden beschouwd. Dit spectrum varieert van zelfuitsluiting; sociale uitsluiting op school, in de moskee of het buurtthuis; informele afwijzing van toegang tot beurzen, activiteiten, ruimten, projecten of beloningen die door Turkse

---

22 Zie ook: Bahar Baser en Élise Féron, "[Host State Reactions to Home State Diaspora Engagement. Policies: Rethinking State Sovereignty and Limits of Diaspora Governance](#)," *Global Networks* 22 no. 2 (2022): 226–41.

diaspora-instellingen ter beschikking worden gesteld, tot het risico op intimidatie en bedreigingen. We zijn geen gevallen van feitelijk geweld tegengekomen en we willen ook niet suggereren dat het hele opgesomde spectrum regelmatig op grote groepen diasporaleden wordt toegepast. We constateren alleen dat de mogelijkheid en kans op sancties bestaat.

In de voorgaande pagina's hebben we in vogelvlucht gezien hoe Turkije het institutioneel diasporalandschap heeft uitgebreid. Het doel is dat Turkse burgers in het buitenland zo veel mogelijk verbonden blijven met Turkije en zichzelf beschouwen als patriottische en religieuze voorposten van de Turkse staat. Het behalen van dit doel wordt bemoeilijkt door de verdeeldheid binnen de Turks-Nederlandse diaspora. Delen van de diaspora zijn minder ontvankelijk voor het Turkse diasporabeleid dan de Turkse staat misschien zou willen.²³ Niettemin, zoals een van onze geïnterviewden aangaf, blijven vormen van 'subtiële' sturing, intimidatie en zelfs indirecte dwang mogelijk, met name als leden van de diaspora nog bezittingen of familie in Turkije hebben of het land regelmatig bezoeken. Zoals een andere geïnterviewde stelt is de kans echter groot dat met het verstrijken van de generaties de nakomelingen van diasporagroepen die langer geleden zijn gearriveerd zich meer op Nederland als hun nieuwe thuisland zullen richten. Een dergelijke ontwikkeling zou betekenen dat de doelen van het Turkse diasporabeleid in de toekomst nog moeilijker kunnen worden verwezenlijkt.

Factoren die de verwezenlijking ervan echter kunnen vergemakkelijken zijn onder andere de wijdverbreide discriminatie van Turks-Nederlandse burgers zoals hierboven vermeld, waaronder ongelijke kansen op de arbeidsmarkt, de kwaliteit van het integratiebeleid van de Nederlandse staat en een publiek debat dat vijandig staat tegenover de islam. Het lijkt aannemelijk dat het adequaat adresseren van deze thema's door de Nederlandse overheid de invloed van het Turkse diasporabeleid sterk zou verminderen.

---

23 Zie bijvoorbeeld: Christopher Houtkamp, Nienke van Heukelingen, Teun Van der Laan, and Erwin Van Veen, "[Het Turkse Diasporabeleid in Nederland: Over Het Perspectief van de Turks-Nederlandse Gemeenschap en Het Turkse Diasporabeleid](#)," (The Hague: Clingendael, 2023).

De verkiezingen van 2023 en 2024: Implicaties voor de machtsbasis van de AKP en het Turkse diasporabeleid

In mei 2023 won Recep Tayyip Erdoğan de Turkse presidentsverkiezingen en verzekerde zich daarmee van een derde ambtstermijn tot 2028²⁴ – op welk moment de grondwettelijke limiet van twee termijnen zal zijn bereikt.²⁵ ‘Zijn’ AKP, in een coalitie met de MHP, behield tevens een meerderheid in de Grote Nationale Assemblee. In zijn overwinningstoespraak, maar ook in de daaropvolgende maanden, benadrukte president Erdoğan dat hij niet van plan is concessies te doen aan zijn autoritaire bestuursstijl, en vasthoudt aan het nationalistische en islamitische narratief dat hem zo veel succes heeft gebracht.²⁶ Het oppositieblok – ook wel bekend als de ‘Tafel van Zes’ – dat zich tijdens de verkiezingen verenigde tegen president Erdoğan en de AKP, viel na de verkiezingen uiteen. Bij de lokale verkiezingen van 31 maart, schoven de verschillende partijen weer hun eigen kandidaten naar voren. En met resultaat. Met een marge van meer dan 1 miljoen stemmen, behaalde de ‘Republikeinse

---

24 Via een referendum in 2017 werd in Turkije een presidentieel systeem geïntroduceerd. Recep Tayyip Erdoğan had vanaf 2014 tot de invoering van het nieuwe systeem als president gefungeerd. Volgens de grondwetswijzigingen werden de limieten van de ambtstermijnen voor de president herzien, waardoor Erdoğan nog twee termijnen van elk vijf jaar mocht aanblijven. Dit veroorzaakte discussie en kritiek bij de oppositie, die stelde dat Erdoğan's huidige ambtstermijn in feite zijn derde ambtstermijn is.

25 De AKP heeft officieel al aangegeven dat ze tijdens de ambtstermijn van de huidige regering de grondwet wil wijzigen. De limieten van ambtstermijnen zijn een van de items op haar lijst van wenselijke wijzigingen. Maar zelfs als de grondwet onveranderd blijft, kan de president zich voor een derde termijn kandidaat stellen als het parlement tijdens zijn tweede ambtstermijn met een 3/5 meerderheid vervroegde verkiezingen uitroept, overeenkomstig artikel 116 (1) en (3).

26 Ter illustratie: Erdoğan beschuldigde zijn tegenstander Kemal Kılıçdaroğlu er in zijn overwinningstoespraak in 2023 van dat hij orders van het hoofdkwartier van de PKK kreeg en opvolgde. Erdoğan stelde ook dat Selahattin Demirtaş een terrorist was en dat hij hem nooit zou vrijlaten. Bron: <https://www.dw.com/en/turkey-Erdoğan-keeps-up-the-tough-rhetoric-after-election-victory/a-65773725>. Tot slot merkte Erdoğan in februari 2024 tijdens een diploma-uitreiking op de Diyanet-academie op dat “als je in de geschiedenisboeken kijkt, je zult zien dat Turk gelijkstaat met moslim; en [...] Een definitie van de Turkse identiteit zonder daarin de mentaliteit van de heilige oorlog van de islam op te nemen is louter een poging om van Turkije een mythe te maken.” Bron: <https://www.duvarenglish.com/hostility-against-sharia-is-hostility-against-islam-says-turkeys-Erdoğan-news-63759>. Deze laatste opmerking was vergelijkbaar met Erdoğan's uitspraak tijdens de grote finale van de Recitatiewedstrijd van de Heilige Koran waar hij zei dat “Wij als moslims de adviezen van de Koran meer dan ooit nodig hebben”. Bron: <https://www.akparti.org.tr/en/news/we-need-the-quran-s-guidance-more-than-ever-today-06-04-2024-03-14-45/>.

Volkspartij (CHP) – de grootste oppositiepartij in Turkije – een overwinning in Istanbul. De partij won tevens in diverse andere grote Turkse steden, waaronder Ankara. Het was de eerste keer dat de AKP de ‘popular vote’ niet wist te winnen sinds het aan de macht kwam in 2002. Het leidde tot een verlies van controle over regio’s die voorheen werden beschouwd als AKP-bolwerken zoals Kütahya, Afyonkarahisar en Adiyaman. Op de verkiezingsavond beloofde Erdoğan de wil van het volk te respecteren.²⁷ Echter, binnen 48 uur werd de verkiezing van een pro-Koerdische burgemeesterskandidaat nietig verklaard door de Centrale Kiescommissie (YSK), en werd het mandaat toegekend aan de AKP-kandidaat in het district. Na grootschalige protesten draaide de regering dit besluit terug.

De AKP, met president Erdoğan aan het roer, heeft dus ten minste tot 2028 de ruimte om haar macht verder te consolideren. Gezien de hiërarchie van het Turkse bestuur, zal de verkiezingsoverwinning van de oppositie op lokaal niveau naar verwachting weinig impact hebben op nationale vraagstukken, zoals de economie of het buitenlands beleid. Desalniettemin stelt dit de AKP voor verschillende uitdagingen. Ten eerste zullen de lokale verkiezingsresultaten de AKP beperken in het gebruik van gemeentelijke en provinciale besturen als centra voor de verdeling van opbrengsten van landbouwgrond en cliëntelistische doeleinden. Ten tweede biedt het de oppositie een kans om Turkse burgers te laten zien hoe een alternatief voor de AKP eruitziet. Tot slot vormt het een geschikt moment voor de oppositie om een bredere talentenpool met lokale naamsbekendheid op te bouwen; en mogelijk een geschikte kandidaat uit die talentenpool naar voren te schuiven als uitdager van Erdoğan (of een andere presidentskandidaat van de AKP) tijdens de 2028-verkiezingen.

Toch is de kans groot dat de al aanzienlijke macht van de AKP over het Turkse staatsapparaat op landelijk niveau de komende jaren zal toenemen, niet in de laatste plaats door het zeer gecentraliseerde karakter van het presidentschap dat president Erdoğan zelf heeft geïntroduceerd.

---

27 Scott McLean, Yusuf Gezer en Nadeen Ebrahim, “[Turkey’s Erdoğan dealt major election blow as opposition party wins big cities](#)”, CNN World, april 2024.

Diaspora-aspecten van de Turkse geopolitieke strategie en het Turkse buitenlandse beleid

In de al eerder benoemde 'Eeuw van Turkije'-strategie van de AKP worden de kenmerken en doelstellingen van de mondiale positionering van Turkije voor de 21e eeuw geschetst, en biedt het als zodanig een inzicht in de ambities van de AKP op het wereldtoneel. Dit wordt goed geïllustreerd door het volgende citaat van president Erdoğan tijdens één van zijn toespraken: “*We hebben ons buitenlandse beleid meer karakter gegeven om ons land machtiger te maken, onze vlag roemrijker en ons land meer gerespecteerd.*”²⁸ President Erdoğan's opmerking duidt op drie belangrijke beloften: de centrale staat meer regie geven om de effectiviteit van het buitenlandse beleid te versterken, vaderlandsliefde en trots bevorderen onder de Turkse burgers, en de status van Turkije als regionale mogendheid vergroten om hiermee de internationale reputatie en invloed te versterken.

Een soortgelijke tendens is te zien in de uitspraken van Hakan Fidan, de Turkse minister van Buitenlandse Zaken. In een recent artikel voor *Insight Turkey*²⁹, doet Fidan verschillende uitspraken over de koers van het Turkse buitenlandbeleid, maar springen er vanuit het oogpunt van het Turkse diasporabeleid twee beweringen uit. De eerste betreft de betrekkingen tussen de EU en Turkije. Fidan benadrukte dat hij “*verwacht dat de Europese Unie [...] snel zal beginnen om haar lang verwaarloosde verplichtingen jegens ons land na te komen*”³⁰, waarmee hij suggereert dat de EU in zekere mate in het krijt staat bij Turkije. De samenwerking tussen de EU en Turkije werd het afgelopen decennium steeds moeizamer naarmate president Erdoğan zijn grip op het land verstevigde. De EU werd door Ankara vaker afgeschilderd als ‘de ander’; dat wil zeggen een buitenlandse mogendheid die Turkije tracht te marginaliseren.³¹ Dit frame lijkt een centraal mechanisme geworden om binnenlandse politieke steun te verwerven. De diverse crises met Westerse leiders en ambassadeurs – die hebben bijgedragen aan de

---

28 Muhittin Ataman, “[The ‘Century of Türkiye’: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis](#)”, *Insight Turkey*, september 2023.

29 Hakan Fidan, “[Turkish Foreign Policy at the Turn of the ‘Century of Türkiye’: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation](#)”, *Insight Turkey*, september 2023.

30 Ibid.

31 Mustafa Kutlay en Ziya Öniş, “[Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?](#)”, *International Affairs*, volume 97, nr. 4, juli 2021, Pagina's 1085–1104.

populariteit van de AKP en president Erdoğan – vormen daar een goed voorbeeld van.³²

Verwacht wordt dat Ankara dit frame voorlopig in stand zal houden en dat de kloof tussen Turkije en de Europese Unie, met inbegrip van Nederland, zal blijven of zelfs zal worden versterkt. Er lijkt aan weerszijden weinig animo voor een reset in de betrekkingen, laat staan voor een groot strategisch akkoord waarin politieke en economische aspecten tot wederzijds voordeel worden gecombineerd.³³ Mocht dit alles resulteren in meer animositeit, dan kan dit ertoe leiden dat (delen van) Turkse diasporagemeenschappen zich op den duur gedwongen voelen om “een kant te kiezen” – Nederland of Turkije. Door dergelijke loyaliteitsconflicten kan er in bestemmingslanden zoals Nederland maatschappelijke onrust ontstaan, wat vervolgens zijn weerslag kan hebben op de bilaterale betrekkingen.

De tweede bewering van Fidan in *Insight Turkey* die opvalt, is een verwijzing naar racisme en islamofobie. Fidan benadrukt dat “een ander mondiaal probleem dat de volle aandacht vereist is de nieuwe epidemie van racisme, xenofobie en islamofobie, met name in Westerse landen”.³⁴ Hij wijst op haatzaaien, het niet-optreden van Westerse overheden tegen incidenten zoals Koranverbrandingen en benadrukt dat Turkije “initiatieven om dit te bestrijden zal blijven steunen”. Naast dat Fidan Turkije hiermee presenteert als de beschermer van de soennitische moslimwereld – een veelgehoorde uitspraak, onder andere door president Erdoğan zelf –, benadrukt het opnieuw het idee van het Westen als ‘de ander’. Het narratief van de AKP houdt in feite een gevoel van aanhoudende crisis in stand en het idee dat uitsluitend de AKP moslims kan beschermen tegen de niet-moslimkrachten die de Oemma (*Ummah*) schade willen toebrengen.³⁵

---

32 Zo kondigde president Erdoğan bijvoorbeeld in oktober 2021 zijn besluit aan tot uitzetting van de ambassadeurs van tien Westerse landen, waaronder Nederland, die op de vrijlating van Osman Kavala hadden aangedrongen. Hij stelde dat “Ze Turkije moeten kennen en begrijpen”, en dat “Ze hier moeten vertrekken op de dag dat ze Turkije niet meer kennen”. Later draaide hij zijn beslissing echter terug. Bron: <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/23/turkeys-Erdoğan-orders-expulsion-of-10-western-ambassadors>.

33 Luigi Scazzieri, “From partners to rivals? The future of EU-Turkey relations”, *Centre for European Reform (CER)*, juni 2021.

34 Fidan, “Turkish Foreign Policy at the Turn of the ‘Century of Türkiye’”, september 2023.

35 Ihsan Yilmaz, Mustafa Demir en Nicholas Morieson, “The Islamist Populism, Anti-Westernism and Civilizationism of Turkey’s Directorate of Religious Affairs”, *European Center for Populism Studies (ECPS)*, mei 2021.

Hoewel dit wellicht weerklank vindt bij delen van de Turkse gemeenschap in Nederland – gezien gedocumenteerde ervaringen van discriminatie jegens Turks-Nederlandse burgers – botst dit tegelijkertijd met het gezag van de Nederlandse overheid en haar rol in het beschermen van de rechten van al haar burgers. Turkse initiatieven tegen discriminatie en racisme in andere landen dan Turkije zelf zouden zorgvuldig ontwikkeld moeten worden om de diplomatieke betrekkingen tussen bijvoorbeeld Nederland en Turkije niet verder onder spanning te zetten, met name als de Nederlandse overheid vindt dat dergelijke initiatieven haar eigen inspanningen om de sociale cohesie en integratie te verbeteren, ondermijnen.

Op basis van dit beperkte onderzoek naar strategische documenten en het discours vanuit Ankara, lijkt het dat de AKP en president Erdoğan van plan zijn hun ambities voort te zetten om een conservatief, nationalistisch en islamitisch Turkije onder autocratisch bewind te smeden, met de intentie om Turkije te laten gelden als een regionale mogendheid. De Turkse diaspora kan worden ingezet om deze ambitie in de komende tijd verder te verwezenlijken. De periode na 2028 is echter veel onvoorspelbaarder. De lokale verkiezingen van 2024 waren een indicatie dat het misschien niet zo vanzelfsprekend is dat de AKP de landelijke verkiezingen van 2028 zal winnen, met name als president Erdoğan bij zijn aangekondigde plan blijft om af te treden. Aangezien het Turkse politieke systeem dat het afgelopen decennium is ontwikkeld niet alleen autocratische trekken vertoont, maar ook zwaar leunt op het persoonlijk leiderschap van Erdoğan, zal zijn verdwijning van het toneel de oppositie een enorme impuls (kunnen) geven, vooral gezien het feit dat er geen zicht is op een duidelijke opvolger.³⁶

Het lijkt onwaarschijnlijk dat de koers van het Turkse diasporabeleid fundamenteel op korte en middellange termijn fundamenteel zal veranderen. Ankara beziet het beleid immers zowel vanuit een pragmatisch/veiligheids (aanbieden van diensten voor Turkse Nederlanders, maar ook het monitoren van politieke oppositie) als een ideologisch (het promoten van de waarden en normen van de huidige Turkse staat onder de diaspora) perspectief. Deze diverse mix van langetermijnbelangen, gecombineerd met de machtsconsolidatie van de AKP en president Erdoğan na de verkiezingen van 2023, maken een koerswijziging

---

36 Haşim Tekines, [Succession: The Question of Power Transition in Erdogan's Turkey](#), *InstituDE*, december 2023.

niet waarschijnlijk, in ieder geval niet totdat de termijn van president Erdoğan in 2028 is afgelopen. De vraag is bovendien of, en hoe, het diasporabeleid zou veranderen als een andere politieke beweging in Turkije aan het bewind zou komen. Ankara overtuigen het diasporabeleid te wijzigen lijkt dus een weinig kansrijke strategie.

Het lijkt op basis van de hierboven gepresenteerde bevindingen verstandiger dat Nederlandse beleidsmakers, indien zij als doelstelling zouden hebben de effectiviteit van het Turkse diasporabeleid te verminderen, hun aandacht veel meer richten op het binnenlands beleid voor de Turks-Nederlandse gemeenschap. Daarvoor is het wel belangrijk om vast te stellen in hoeverre het diasporabeleid resoneert onder de Turkse Nederlanders, en waarom dat wel of niet het geval is. Het tweede deel van deze studie zal deze laatste vraag met behulp van survey-data uitgebreid onder de loep nemen.

2 Hoe denkt de Turks-Nederlandse gemeenschap over het Turkse diasporabeleid?

De impact van het Turkse diasporabeleid op de Turks-Nederlandse gemeenschap is een thema dat nog nauwelijks op kwantitatieve wijze is onderzocht. Instituut Clingendael trachtte in deel 1 van de rapportage over het Turkse diasporabeleid, gepubliceerd in april 2023, in deze leemte te voorzien.

Het bleek dat de Turks-Nederlandse gemeenschap politiek zeer divers is (wat betreft partijvoorkeur in de context van de Turkse verkiezingen), en dat politieke kleur sterk samenhangt met de visie van de respondenten op verschillende thema's. Zo bestaat er een verband tussen politieke voorkeur en opvattingen over het Turkse diasporabeleid: stemmers op president Erdoğan zijn doorgaans positiever over het beleid dan stemmers op de oppositie en niet-stemmers. Een groot deel van de laatste twee groepen voelt zich zelfs relatief onveilig vanwege de invloed van Turkije op de Turks-Nederlandse gemeenschap. Er zijn echter ook thema's waarover meer overeenstemming bestaat. Zo is men over het hele spectrum even tevreden over Turkse weekendscholen in Nederland, en uit men ongeacht politieke kleur kritiek op het Nederlandse antidiscriminatiebeleid.

In november en december 2023 is een nieuwe steekproef getrokken onder meer dan 1000 Nederlanders van Turkse afkomst. Zij zijn zorgvuldig *gesampled* zodat de steekproef representatief is voor de Turks-Nederlandse gemeenschap. De interviews zijn telefonisch afgenomen. De respondenten zijn bevroegd na een aantal potentieel cruciale gebeurtenissen op het wereld- en nationale toneel, die hun houdingen zouden kunnen beïnvloeden: de Turkse verkiezingen in mei waarin president Erdoğan is herkozen, de aanval van Hamas op Israël op 7 oktober en de daaropvolgende oorlog in Gaza, en de Nederlandse Tweede Kamer verkiezingen van 22 november waarin de uiterst nationalistische en Islam-kritische Partij voor de Vrijheid (PVV) met afstand de grootste partij van het land is geworden.

Naast de kwantitatieve data-verzameling is er een drietal focusgroepen georganiseerd om dieper in te kunnen gaan op vraagstukken die naar voren kwamen uit de survey-data. Voorbeelden hiervan zijn de manieren waarop deelnemers gebruik maken van vormen van het Turkse diasporabeleid. Over welke initiatieven zijn ze tevreden en ontevreden, en waarom? Welke beleidsinitiatieven zou de Nederlandse overheid moeten nemen? Er zijn drie focusgroepen georganiseerd: een met mannen die Erdoğan hebben gestemd, een met vrouwen die Erdoğan hebben gestemd en een met niet-stemmers en Kılıçdaroğlu-stemmers. Voor elk thema in het survey-hoofdstuk, worden in een kader de resultaten van de focusgroepen besproken.

Een aantal thema's uit de studie die in april 2023 is gepubliceerd zal in deze paragraaf verder worden uitgediept. De volgende zeven vragen zullen worden beantwoord:

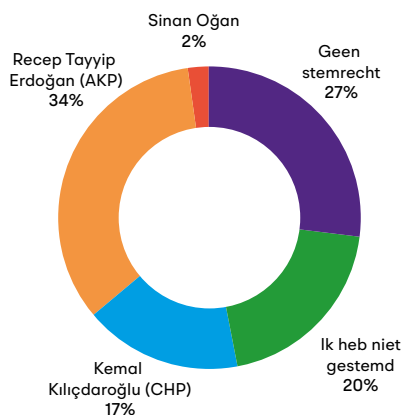
1. Hoe zijn Turkse Nederlanders gaan stemmen voor de Turkse verkiezingen van mei 2023?
2. Hoe identificeren Turkse Nederlanders zich met Turkije en Nederland?
3. Wat vinden Turkse Nederlanders van het Turkse diasporabeleid?
4. Hoe denken Turkse Nederlanders over Turkse moskeeën?
5. Hoe denken Turkse Nederlanders over weekendscholen?
6. Hoe (on)veilig voelt de Turkse Nederlander zich, en naar wie kijkt men vooral voor bescherming?
7. Hoe kan de ontvankelijkheid van Turkse Nederlanders voor het Turkse diasporabeleid worden verklaard?

Hoe zijn Turkse Nederlanders gaan stemmen voor de Turkse verkiezingen van mei 2023?

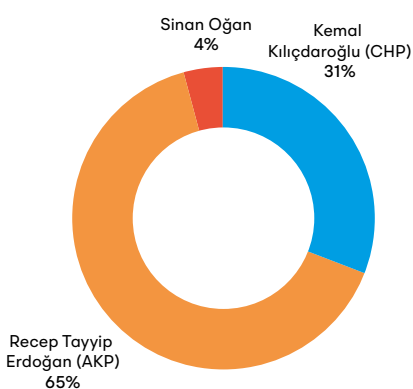
Van de Turkse Nederlanders stelt 34% gestemd te hebben op de zittende president Erdoğan tijdens de eerste ronde van de Turkse presidentsverkiezingen, terwijl 17% stemde voor oppositiekandidaat Kemal Kılıçdaroğlu. In het Turkse publieke debat werd veel gewicht toegekend aan deze verkiezingen: de oppositiepartijen presenteerden ze zelfs als het 'laatste moment' om de koers van Turkije weer richting de democratie te keren. Desondanks is bijna de helft van de Turkse Nederlanders dus niet naar de stembus gegaan: 27% stelt niet stemgerechtigd te zijn, 20% was wel stemgerechtigd maar heeft besloten niet naar de stembus te gaan (zie figuur 1). Als de Turkse Nederlanders die niet naar de stembus zijn gegaan buiten beschouwing worden gelaten, dan heeft 65% van

de mensen die wel zijn gaan stemmen op president Erdoğan gestemd, en 31% op oppositiekandidaat Kemal Kılıçdaroğlu (zie figuur 2).

Figuur 1 Op welke kandidaat heeft u gestemd in de eerste ronde van de presidentsverkiezingen in Turkije in 2023?

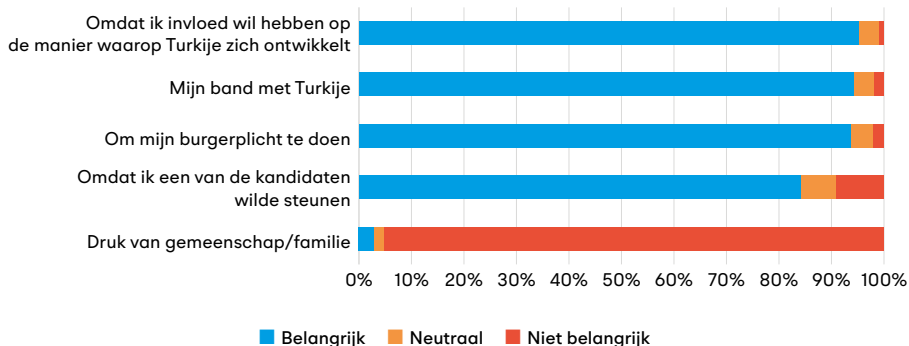

Figuur 2 Op welke kandidaat heeft u gestemd in de eerste ronde van de presidentsverkiezingen in Turkije in 2023? (alleen effectieve stemmen)

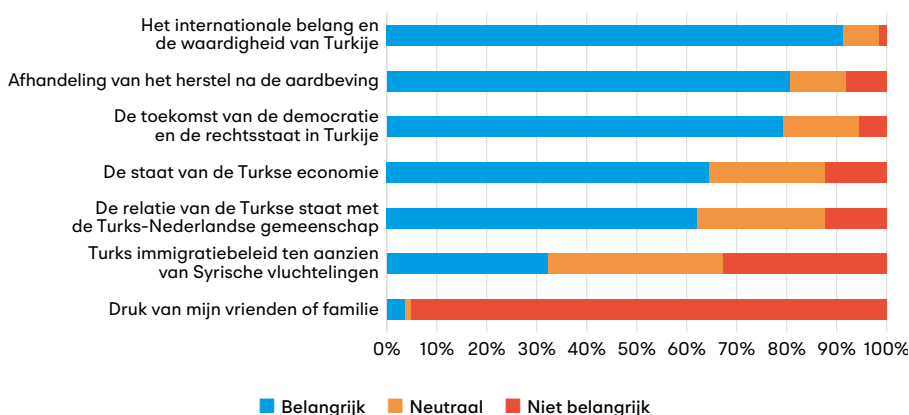
Vervolgens is aan de respondenten die zijn gaan stemmen gevraagd te motiveren waarom zij van hun stemgerecht gebruik hebben gemaakt (zie figuur 3). Het blijkt dat zij, niet geheel verrassend, zeer betrokken zijn bij de politiek in Turkije. De invloed op de toekomst van Turkije, de band met Turkije, het vervullen van de burgerlijke plicht en steun voor een bepaalde kandidaat waren allemaal belangrijke redenen om te stemmen. Slechts 3 procent van de Turkse Nederlanders stelt vanwege druk vanuit de Turks-Nederlandse gemeenschap of familie te zijn gaan stemmen. Stemmers op president Erdoğan en Kılıçdaroğlu verschillen weinig in hun motivatie om naar de stembus te gaan. Alleen het steunen van hun voorkeurs-kandidaat is duidelijk belangrijker voor Erdoğan-stemmers (90%) dan voor Kılıçdaroğlu-stemmers (75%).

Figuur 3 Geef voor elk van de volgende redenen hoe belangrijk ze voor u waren om te gaan stemmen bij de Turkse presidentverkiezingen

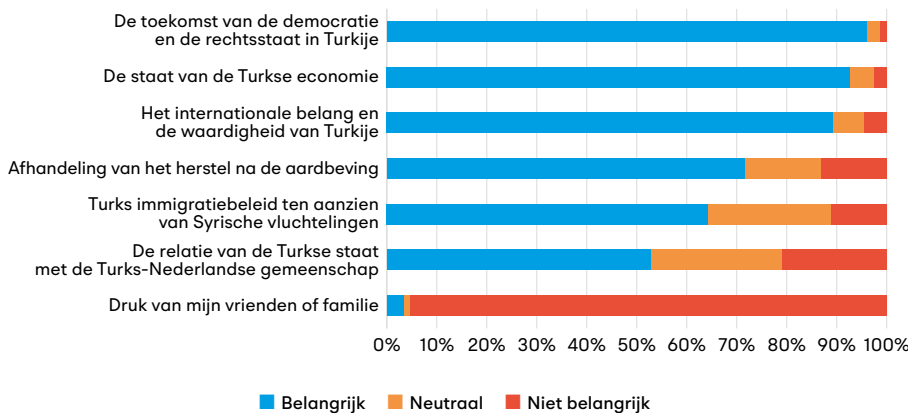
Naast de vraag waarom ze überhaupt zijn gaan stemmen, is Turkse Nederlanders ook gevraagd te motiveren waarom ze voor een specifieke kandidaat hebben gekozen. Erdoğan-stemmers hechtten voornamelijk waarde aan de rol van Turkije op het wereldtoneel (91%), gevolgd door de wijze waarop de overheid omgaat met het herstel van de dubbele aardbeving in februari 2023 (81%), en de toekomst van de democratie (79%). De economie (64%) en de relatie die Turkije onderhoudt met de diaspora (62%) speelden, relatief, een minder grote rol voor de Erdoğan-stemmers (zie figuur 4).

Figuur 4 Wat waren de redenen om te stemmen op de kandidaat waarop u heeft gestemd? (alleen Erdoğan-stemmers)

Voor Kılıçdaroğlu-stemmers was de toekomst van de Turkse democratie de belangrijkste motivator om naar de stembus te gaan (96%). De economie (93%) en internationale rol van Turkije op het wereldtoneel (89%) speelden evenzeer een grote rol. De wijze waarop de overheid omgaat met het herstel van de aardbeving (72%), het vluchtelingenbeleid (64%) en de relatie met de diaspora (53%) zijn voor deze kiezersgroep relatief minder relevante thema's (zie figuur 5).

Figuur 5 Wat waren de redenen om te stemmen op de kandidaat waarop u heeft gestemd? (alleen Kılıçdaroğlu-stemmers)

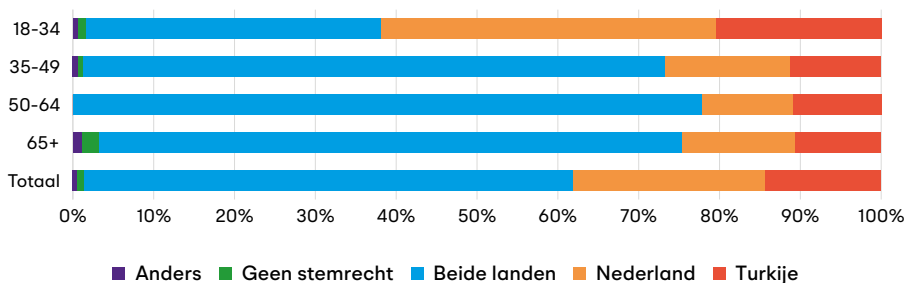
De houdingen van Erdoğan- en Kılıçdaroğlu-stemmers verschillen dus sterk ten aanzien van drie grote thema's. Kılıçdaroğlu-stemmers maken zich duidelijk meer zorgen om de toekomst van de Turkse democratie (96% vs 79%), de Turkse economie (93% vs 64%), en het Turkse immigratiebeleid vis-a-vis Syrische vluchtelingen (64% vs 32%). Een interessante overeenkomst tussen beide groepen is de waarde die zij hechten aan de internationale positie van Turkije (89% Kılıçdaroğlu, 91% Erdoğan). Beide groepen streven dus naar een prominte(re) plaats van Turkije op het wereldtoneel, al zullen zij waarschijnlijk een andere visie hebben op de inhoud van het Turkse buitenlandbeleid. Een interessante observatie is verder dat de relatie van Turkije met de Turks-Nederlandse gemeenschap relatief gezien minder als reden werd genoemd om voor één kandidaat te kiezen, al zijn er in beide groepen nog steeds wel meerderheden te vinden (53% Kılıçdaroğlu, 62% Erdoğan).

Focusgroepen: effect van Nederlandse verkiezingen

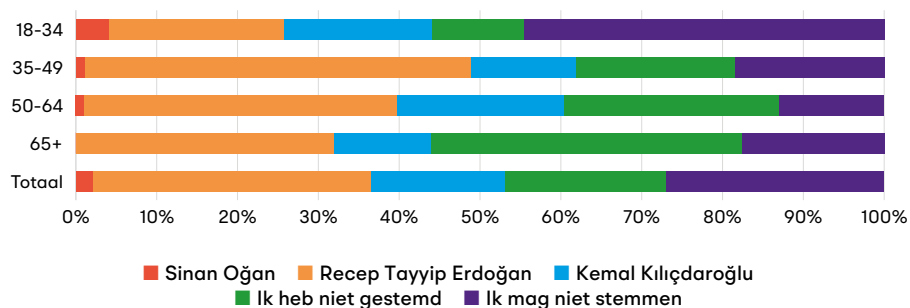
De verkiezingen in Nederland hebben (nog) niet tot veranderingen in het leven van de deelnemers geleid: *“In mijn dorp is de winnende partij (PVV) groot, maar ik zie niet echt verandering. Ik verwacht gewoon een beetje verandering, maar alles is al jaren hetzelfde.”* De anti-Islam agenda van de PVV wordt daarnaast ook als onrealistisch gezien: *“Het zal niet mogelijk zijn om de moskeeën in Nederland te sluiten. Het zou in strijd zijn met de mensenrechten.”* Een AKP-vrouw bestempelt ook dat de focus van de PVV daar niet ligt: *“... ze hebben hun focus verlegd naar het verbeteren van Nederland. Het is erg moeilijk om een huis te vinden in Nederland, en nu proberen ze dit soort problemen op te lossen.”* Onder de AKP-mannen is er ook tevredenheid over de ideeën van de PVV omtrent seksuele educatie.

Ten slotte is er een interessante ontwikkeling waar te nemen bij de jongere stemmers (<35 jaar). Van de Turkse Nederlanders ouder dan 35 jaar mag minimaal 72% in beide landen stemmen (zie figuur 6). Voor jongeren is dit maar 37%. Jongeren hebben dus relatief vaker alleen stemrecht in of Turkije of Nederland. Daarnaast stemmen jongeren relatief vaker op Kılıçdaroğlu dan oudere generaties. Voor Turkse Nederlanders onder de 35 jaar is het percentage Erdoğan- en Kılıçdaroğlu-stemmers bijna gelijk. Onderen ouderen, die hebben gestemd, is er twee of zelfs wel drie keer zoveel steun voor Erdoğan als voor Kılıçdaroğlu (zie figuur 7).

Figuur 6 Voor welke landen heeft u stemrecht bij nationale verkiezingen?

Figuur 7 Op welke kandidaat heeft u gestemd in de eerste ronde van de presidentsverkiezingen in Turkije in 2023? (uitgesplitst naar leeftijdscategorie)

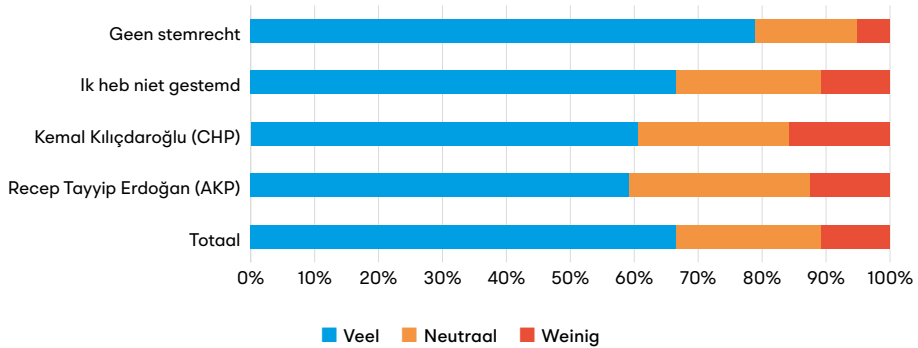

Hoe identificeren Turkse Nederlanders zich met Turkije en met Nederland?

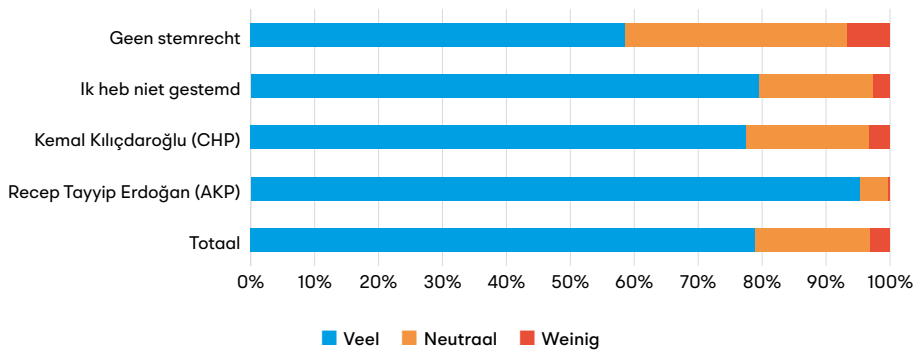
De meerderheid van de Turkse Nederlanders identificeert zich zowel sterk met Turkije (79%) als met Nederland (66%), waarbij Erdoğan-stemmers zich relatief gezien sterker identificeren met Turkije (95% Turkije, 59% Nederland), dan de Kılıçdaroğlu-stemmers (78% Turkije, 61% Nederland).³⁷ Respondenten die niet mochten stemmen identificeren zich het meest met Nederland (79%) en het minst met Turkije (59%, zie figuur 8 en 9).

37 Vergeleken met het onderzoek van 2023 is zowel de identificatie met Turkije als met Nederland toegenomen. Het is op basis van de survey niet duidelijk hoe dit sterkere identiteitsgevoel is te verklaren. Mogelijk spelen de Turkse verkiezingen van mei 2023, de oorlog in Gaza en de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 hierbij een rol, maar daar kan met de huidige data geen sluitende conclusie over worden getrokken.

Figuur 8 In hoeverre identificeert u zich met Nederland? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

Figuur 9 In hoeverre identificeert u zich met Turkije? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

Om te verklaren hoe Turkse Nederlanders zich identificeren met Nederland en Turkije, zijn er regressies met de identificatie met Nederland dan wel Turkije als afhankelijke variabelen gedaan.³⁸ Het blijkt dat oudere Turkse Nederlanders, die veel waarde hechten aan religie en op Erdoğan stemmen zich meer met Turkije identificeren. Ook Turkse Nederlanders die een paar keer per jaar naar de moskee gaan identificeren zich meer met Turkije dan respondenten die niet naar de moskee gaan. Mensen die de moskee maandelijks of wekelijks bezoeken identificeren zich niet significant meer of minder met Turkije. Daartegenover

³⁸ Zie appendix voor regressieresultaten.

identificeren hoger opgeleiden zich minder met Turkije. Tenslotte identificeren Turkse Nederlanders die positiever zijn over de Nederlandse overheid zich minder met Turkije. Identificatie met Nederland wordt vooral gedreven door de impact van instituties. Turkse Nederlanders die positief zijn over de Nederlandse overheid en haar onderwijsfaciliteiten, identificeren zich aanzienlijk meer met Nederland, terwijl Turkse Nederlanders die positief zijn over de Turkse overheid zich minder met Nederland identificeren. Daarnaast identificeren Turkse Nederlanders die alleen in Turkije mogen stemmen zich minder met Nederland dan mensen die in beide landen kunnen stemmen. Net als Kılıçdaroğlu-stemmers zich minder met Nederland identificeren dan mensen die niet hebben gestemd. De verklarende modellen laten een duidelijk beeld zien: de identificatie van Turkse Nederlanders met Turkije en Nederlander heeft een duidelijke relatie met het vertrouwen in de Nederlandse overheid en haar onderwijsinstellingen en de Turkse overheid. Dit bevestigt het beeld dat oprees uit afgenomen interviews in hoofdstuk 1 dat de sleutel voor binding met zowel Nederland als Turkije voor een groot deel in handen ligt van de Nederlandse overheid zelf.

De verschillende dimensies van de Turkse en Nederlandse identiteit

Turkse Nederlanders beleven hun Nederlandse en Turkse identiteit op verschillende manieren (zie figuur 10 en 11). In het algemeen hecht men wat betreft de Turkse identiteit vooral waarde aan de Turkse taal (84%), cultuur (83%), het gevoel van nationale trots (79%) en de relaties met familie en vrienden (77%). Religie (69%) en geboorteplaats (57%) volgen op enige afstand. De Nederlandse identiteit wordt door Turkse Nederlanders fundamenteel anders beleefd. Men hecht in de Nederlandse identiteit vooral waarde aan de relaties met familie en vrienden (75%), en, in mindere mate, aan de Nederlandse taal (65%) en de Nederlandse cultuur (50%). Nationale trots (37%), geboorteplaats (32%), religie (29%) en woonplaats (25%) worden duidelijk minder belangrijk gevonden voor de Nederlandse identiteitsbeleving.

Figuur 10 Elementen van de Turkse identiteit: in welke mate zijn de volgende dimensies een belangrijk onderdeel van uw Turkse identiteit? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

	Taal	Religie	Relaties	Nationale trots	Geboorteplaats	Cultuur
Geen stemrecht	75%	50%	69%	57%	31%	72%
Ik heb niet gestemd	80%	72%	81%	82%	67%	84%
Kemal Kılıçdaroğlu (CHP)	82%	45%	70%	79%	55%	76%
Recep Tayyip Erdoğan (AKP)	93%	94%	83%	95%	72%	94%
Totaal	84%	69%	77%	79%	57%	83%

Figuur 11 Elementen van de Nederlandse identiteit: in welke mate zijn de volgende dimensies een belangrijk onderdeel van uw Nederlandse identiteit? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

	Taal	Religie	Relaties	Nationale trots	Geboorteplaats	Cultuur	Woonplaats
Geen stemrecht	74%	15%	75%	19%	58%	59%	23%
Ik heb niet gestemd	69%	38%	80%	46%	26%	53%	20%
Kemal Kılıçdaroğlu (CHP)	50%	20%	65%	37%	17%	49%	28%
Recep Tayyip Erdoğan (AKP)	64%	42%	81%	47%	23%	43%	26%
Totaal	65%	29%	75%	37%	32%	50%	25%

Identificatie met Turkije en Nederland

De meeste deelnemers van de drie verschillende focusgroepen voelen zich Turks, omdat ze er zijn opgegroeid, vanwege hun opvoeding en familiegeschiedenis of ze voelen zich het meest thuis in de Turkse cultuur. De deelnemers die in Nederland zijn geboren/opgegroeid voelen zich anders: “Ik voel mezelf een Nederlands-Turks persoon, ik ben hier al sinds mijn 5e.” Tegelijkertijd voelen bijna alle deelnemers zich thuis in Nederland. Ze roemen het respect en de regels in Nederland: “Het respect dat mensen elkaar tonen in het verkeer vind je nooit in Turkije. De manier waarop mensen systematisch werken zou ik in Turkije nooit vinden.”, “in Nederland werkt alles beter” en “hier in Nederland word je altijd als

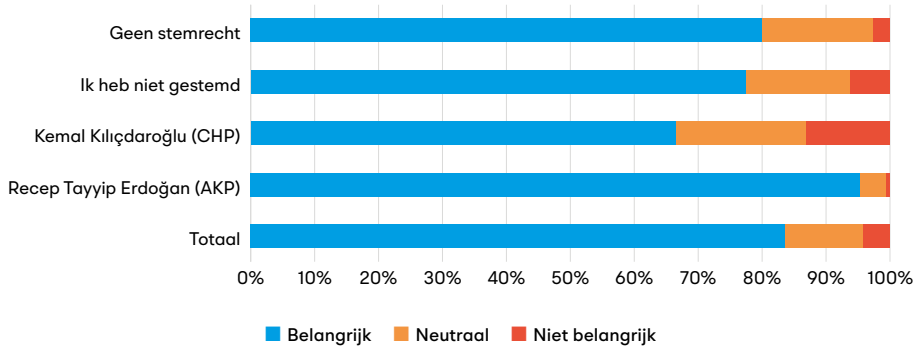
gelijke behandeld, in Turkije hebben we dat niet". Sommigen identificeren zich weinig met Nederland: "Ik voel me niet erg geïntegreerd. Ik kan er maar niet aan wennen. Deze plek is compleet het tegenovergestelde van waar ik ben opgegroeid. Het klimaat is erg moeilijk, ik heb moeite met ademen. Daarna was het moeilijk om de taal te leren. Het is moeilijk om mijn probleem op het werk aan te geven, ze begrijpen me verkeerd." en "Ik ben geboren in Turkije en heb daar tot mijn 21e gewoond. Ik heb de Turkse cultuur meer opgenomen. Ik heb geen kans om Nederlander te worden."

De belevingen veranderen echter fundamenteel als we kijken naar de verschillende politieke groeperingen. Erdoğan-stemmers vinden nationale trots (95%), religie (94%), cultuur (94%) en taal (93%) de belangrijkste componenten van de Turkse identiteit. Turkse Nederlanders die niet zijn gaan stemmen noemen dezelfde elementen, al zijn de percentages minder hoog dan in het geval van de Erdoğan-stemmers en religie is voor hen een minder belangrijk element van de Turkse identiteit (72%). Kılıçdaroğlu-stemmers hechten ook veel waarde aan taal (82%), nationale trots (79%) en cultuur (76%) als belangrijke elementen van de Turkse identiteit. Echter, religie wordt door minder dan de helft van hen (45%) gezien als een belangrijk onderdeel hiervan. Respondenten zonder stemrecht voor de Turkse verkiezingen vinden de taal (75%) en cultuur (72%) belangrijk, maar religie veel minder vergeleken met de andere groepen. De survey-resultaten laten zien dat een behoorlijk deel van de Erdoğan-stemmers goed past in de identiteit die de AKP-MHP regering voor ogen heeft: sterk nationalistisch, religieus, en een groot gevoel van verbondenheid met de waarden en normen van de Turkse cultuur, inclusief het leren van de Turkse taal. Daarnaast identificeert deze groep zich vergeleken met andere Turkse Nederlanders het minst als 'Nederlands' en het meest als 'Turks'. Tegelijkertijd moet benadrukt worden dat de meerderheid van de Turkse Nederlanders zich zowel Turks als Nederlands voelt. Andere groepen van de Turks-Nederlandse diaspora blijken vooral veel minder waarde te hechten aan de religieuze elementen van de Turkse identiteit.

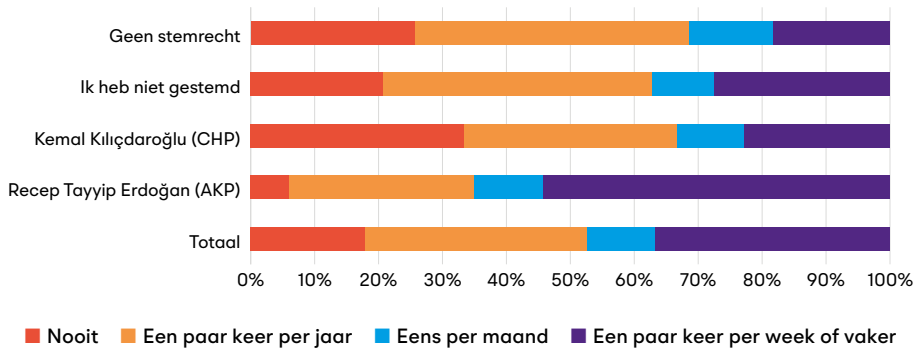
Uit de survey wordt niet direct duidelijk waarom Erdoğan-stemmers religie zoveel belangrijker voor hun Turkse identiteit vinden, maar de survey geeft wel een aantal mogelijke verklaringen. Om te beginnen vinden zij religie simpelweg veel belangrijker in hun leven (zie figuur 12). Van de Erdoğan-stemmers vindt 95 procent religie belangrijk in hun leven, terwijl dit voor niet-stemgerechtigden 80 procent, respondenten die niet zijn gaan stemmen 77 procent en Kılıçdaroğlu-stemmers maar 66 procent is. Daarnaast bezoekt 54 procent

van de Erdoğan-stemmers wekelijks of vaker de moskee, terwijl dit voor de andere groepen minder dan 27 procent is (zie figuur 13).

Figuur 12 Hoe belangrijk is religie in uw leven? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

Figuur 13 Hoe vaak woont u diensten bij in een gebedshuis (bijvoorbeeld: moskee, kerk)? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

De Turkse diaspora en de Islam in Nederland

De deelnemers hebben het idee dat Nederlandse Turken een goede reputatie hebben: *“Nederlanders willen graag met Turken samenleven en zijn aardig tegen ze. De Turkse cultuur is erg rijk en Nederlanders vinden dat leuk”, “Om mij heen hebben Nederlanders geen problemen. Ze zijn nieuwsgierig naar ons eten. Ze gaan graag met ons om vanwege onze cultuur.”*

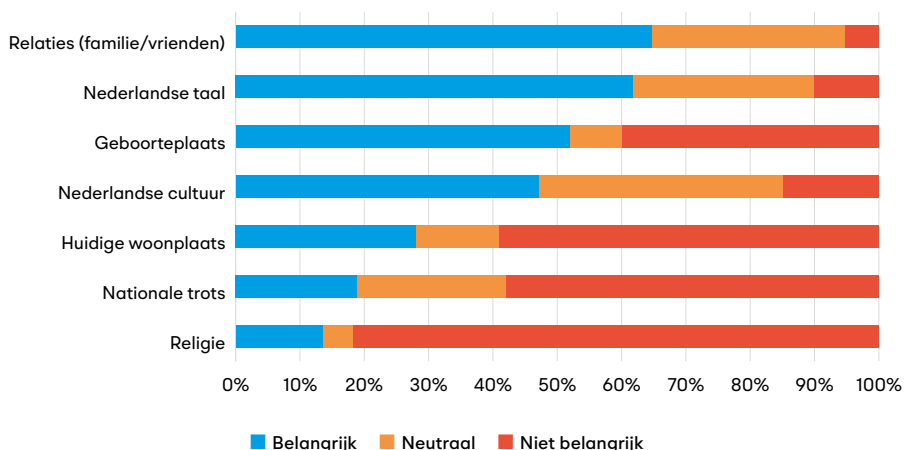
Tegelijkertijd is er het besef dat de Turkse staat en vooral de Islam een slechte naam hebben: *“De Nederlanders die ik ken zijn heel positief. Maar als je het over de islam hebt, staan we steeds met 1-0 achter (N.B. dit is een voetbal-metafoor). We worden gezien als buitenlanders”, “Als de islam ter sprake komt verandert alles, vanwege het imago van de islam”, “We zijn geen last voor de Nederlandse staat. We hebben geen hoge criminaliteitscijfers. Maar toch, door de islam, heb ik het gevoel dat we nog steeds niet echt gewild zijn. Zelfs Wilders zegt: “we houden van Turken, maar de islam is het tegenovergestelde”, “Ik denk niet dat we in het algemeen een slecht imago hebben. Maar ik las in de krant dat de Turkse staat een slecht imago heeft.”*

Desondanks is er in elke groep veel verontwaardiging over Koran verbrandingen: *“Hoe kunnen mensen toestaan dat de Koran wordt verbrand?”, “Ze proberen een Koran te verbranden in Arnhem. We worden achtergesteld. De Koran mag niet worden verbrand.”* Die acties zorgen volgens een van de focusgroep-deelnemers ook direct voor verbinding en samenwerking binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap: *“We organiseren ons via sociale media om ervoor te zorgen dat mensen worden tegengehouden om de Koran te verbranden (...)”, “dus toen iemand de Koran wilde verbranden, waren er Turken om dat tegen te houden.”*

Ten slotte is het nog interessant om op te merken dat hoewel jonge Turkse Nederlanders zich in algemene zin sterk identificeren met Nederland, dat identiteitsgevoel zich voor hen moeilijk laat concretiseren. De meerderheid van de Turkse Nederlanders identificeert zich zowel met Turkije (79%) als Nederland (67%). Jongeren (<35 jaar) identificeren zich zelfs bijna evenveel met Turkije (73%) als met Nederland (68%). De elementen van de Nederlandse identiteit die vooral belangrijk zijn voor Turkse Nederlanders betreffen: relaties met familie

en vrienden (75%), de Nederlandse taal (69%) en cultuur (50%). Nationale trots (37%), woonplaats (33%), religie (29%) en geboorteplek (25%) zijn minder van belang voor hun identificatie met Nederland. Het beeld van de jongeren verschilt op een aantal punten (zie figuur 14). Zij hechten (iets) minder waarde aan relaties met familie en vrienden (65%), de Nederlandse taal (62%), cultuur (47%), woonplaats (28%), nationale trots (19%), en religie (14%), en alleen meer aan geboorteplaats (52%).

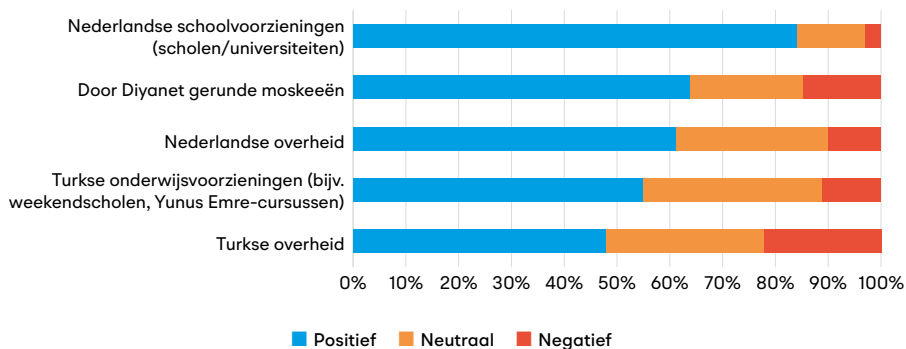
Figuur 14 Elementen van de Nederlandse identiteit: In welke mate zijn de volgende dimensies een belangrijk onderdeel van uw Nederlandse identiteit? (alleen jongeren onder de 35 jaar)

Wat vinden Turkse Nederlanders van het Turkse diasporabeleid?

In de survey is het Turks-Nederlandse perspectief op het diasporabeleid van de Turkse overheid op verschillende manieren onderzocht. Ten eerste is gevraagd naar de impact van verschillende instellingen, zowel Nederlandse als Turkse, op de Turks-Nederlandse gemeenschap (zie figuur 15). Het Nederlandse onderwijs kan op de meeste waardering rekenen (84%), op enige afstand gevolgd door *Diyanet* moskeeën (63%), de Nederlandse overheid (62%), weekendscholen (55%) en de Turkse overheid (48%).

Figuur 15 Impact instituties op de Turkse diaspora: Geef voor elk van de volgende instellingen aan of hun activiteiten een positieve of negatieve invloed hebben op de Turks-Nederlandse gemeenschap.

Het Turkse diasporabeleid in de focusgroepen

In alle drie de focusgroepen, ook in de groep met louter oppositie- en niet-stemmers, spreekt men waardering uit voor het Turkse diasporabeleid. Men is het meest te spreken over de consulaire diensten die Turkije aanbiedt, zoals het verlengen van het paspoort. Al stelt een deelnemer van de focusgroep dat niet- en oppositie-stemmers weinig gebruik maken van diensten: *“We hebben niets nodig van Turkije. De Nederlandse regering biedt alles wat we nodig hebben, het is beter als Turkije de mensen in Turkije helpt.”*

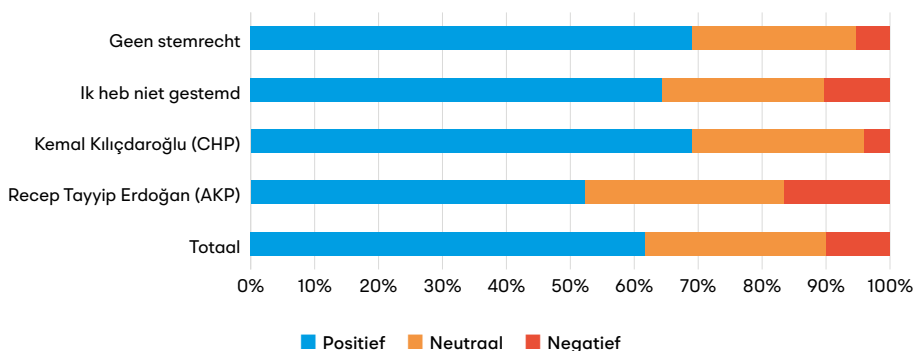
Naast consulaire diensten wordt educatie op het gebied van taal en religie voor kinderen genoemd als belangrijk onderdeel van het diasporabeleid. Bijna iedereen maakt gebruik van dit soort activiteiten. De manier waarop mensen dit doen verschilt: *“Een tijdje geleden ging ik naar de weekenschool voor godsdienstonderwijs en taalonderwijs in de moskee”, “Ik stuur mijn kinderen op zondag naar de Diyanet moskee”, “Ik stuur ze beide weekenddagen naar de Koranschool”*. Dit gebeurt dus veelal fysiek, maar er is recentelijk ook online aanbod gekomen: *“Vorige week is het Turkse ministerie van Onderwijs iets nieuws begonnen, namelijk online taallessen. Mijn zoon volgt die online lessen”* en *“Vorige week is het Turkse ministerie begonnen met het online aanbieden van digitale taallessen, ik laat mijn kinderen die volgen”*. Op de vraag waarom ze hun kinderen

naar de online les sturen, volgen verschillende antwoorden: *“In de online lessen leren ze meer over de Turkse cultuur”, “Dingen zoals grammatica of spelling leren ze je niet in de moskeeën. Ik wil dat ze die details leren. Bovendien zijn de online lessen gratis.”*

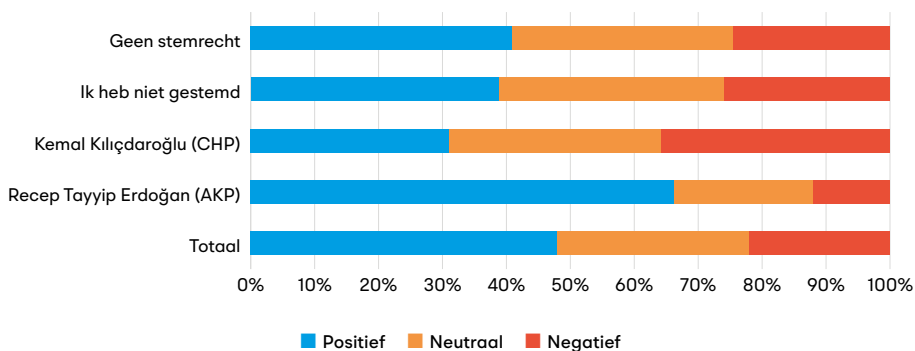
Ten slotte wordt anekdotisch verteld dat het consulaat zeer behulpzaam is in noodsituaties en dat wordt erg gewaardeerd: *“Het consulaat heeft mijn broer geholpen toen zijn auto het begaf toen hij vanuit Nederland reisde. Ze boekten meteen een hotel voor hem op de Balkan, dat geeft een veilig gevoel.”*

De verschillende politieke voorkeuren leiden tot uiteenlopende opvattingen over de diverse instellingen in Nederland (zie figuur 16, 17 en 18). Erdoğan-stemmers (52%) kijken relatief minder positief aan tegen de Nederlandse overheid vergeleken met Kılıçdaroğlu- (69%) en niet-stemmers (64%). Voor wat betreft de Turkse overheid is het beeld exact omgekeerd. Alleen onder Erdoğan-stemmers is een meerderheid van de respondenten (66%) positief over de impact van de Turkse overheid. Onder Kılıçdaroğlu-stemmers vinden meer respondenten de impact negatief (36%) dan positief (31%). Onder niet-stemmers is een grotere groep wel positief (41% en 39%), maar ook deze groepen zijn beduidend minder positief over de Turkse overheid.

Figuur 16 Impact Nederlandse overheid op de Turkse diaspora: Geef voor de Nederlandse overheid aan of hun activiteiten een positieve of negatieve invloed hebben op de Turks-Nederlandse gemeenschap. (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

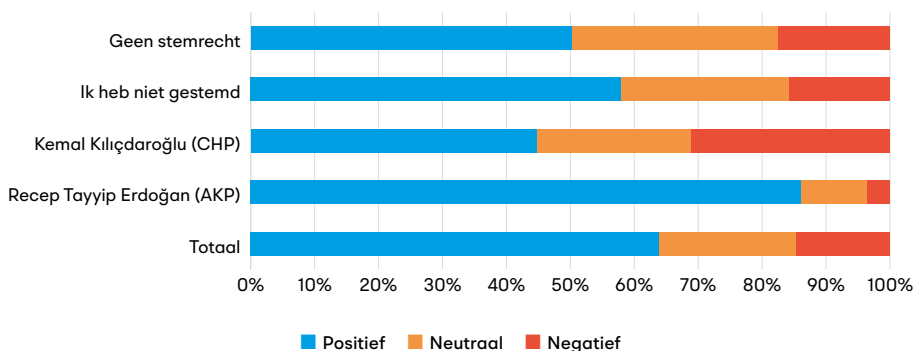

Figuur 17 Impact Turkse overheid op de Turkse diaspora: Geef voor de Turkse overheid aan of hun activiteiten een positieve of negatieve invloed hebben op de Turks-Nederlandse gemeenschap. (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

Diyanet-moskeeën en Turkse onderwijsinstellingen laten eenzelfde beeld zien. Erdoğan-stemmers (86%) zijn uiterst positief over deze instituties, terwijl niet-stemmers (58% en 50%) en Kılıçdaroğlu-stemmers (45%) aanzienlijk minder positief zijn. Tegelijkertijd zijn ook in de laatste twee groepen de meeste mensen positief over de impact op de Turks-Nederlandse gemeenschap.

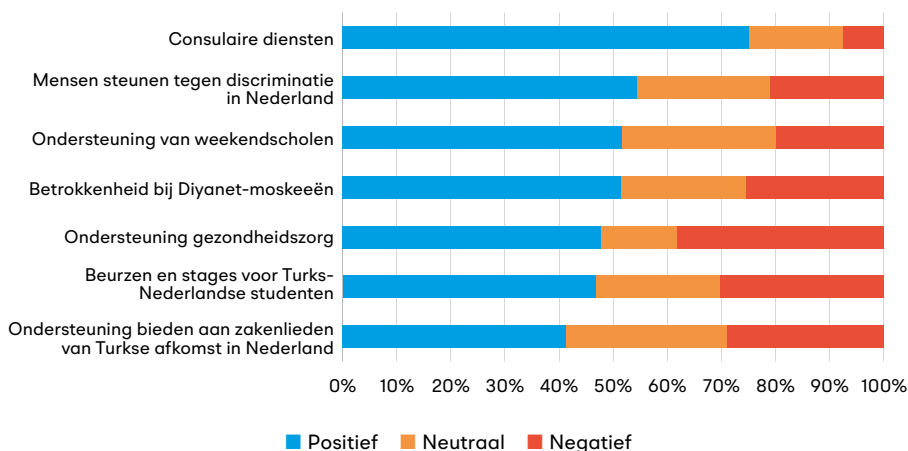
Figuur 18 Impact *Diyanet*-moskeeën op de Turkse diaspora: Geef voor de *Diyanet*-moskeeën aan of hun activiteiten een positieve of negatieve invloed hebben op de Turks-Nederlandse gemeenschap. (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

Daarna is de respondenten gevraagd om verschillende aspecten van het diasporabeleid te beoordelen (zie figuur 19). Men toont zich overwegend positief: Er is vooral waardering voor de consulaire diensten (75%, het gaat hier om

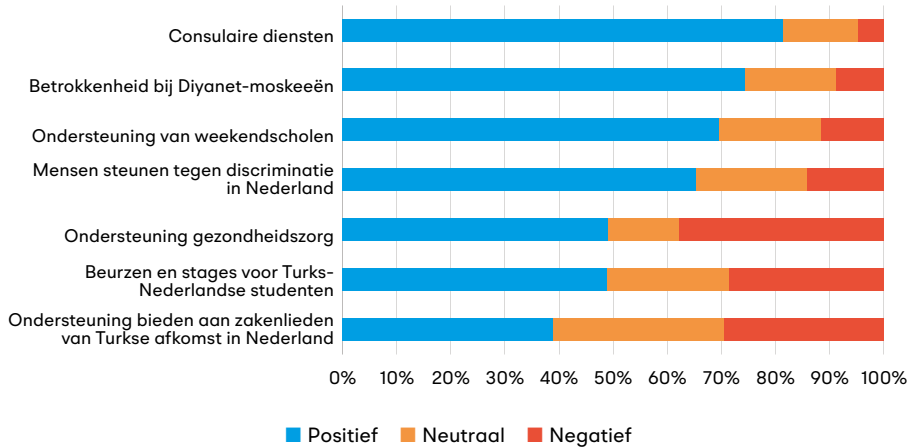
het contact met het Turkse consulaat om bijvoorbeeld het Turkse paspoort te verlengen). Daarnaast is men tevreden over de steun van de Turkse overheid tegen discriminatie in Nederland (54%), aan weekendscholen (52%) en moskeeën (52%). Ook het bieden van gezondheidszorg (48%), het verzorgen van beurzen en stageplekken (47%) en steun voor Turkse ondernemers (41%) worden relatief goed gewaardeerd: de meerderheid van de respondenten met een uitgesproken (niet-neutrale) opvatting waardeert deze onderdelen van het Turkse beleid.

Figuur 19 Hoe beoordeelt u de volgende aspecten van de Turkse betrokkenheid bij de Turks-Nederlandse gemeenschap?

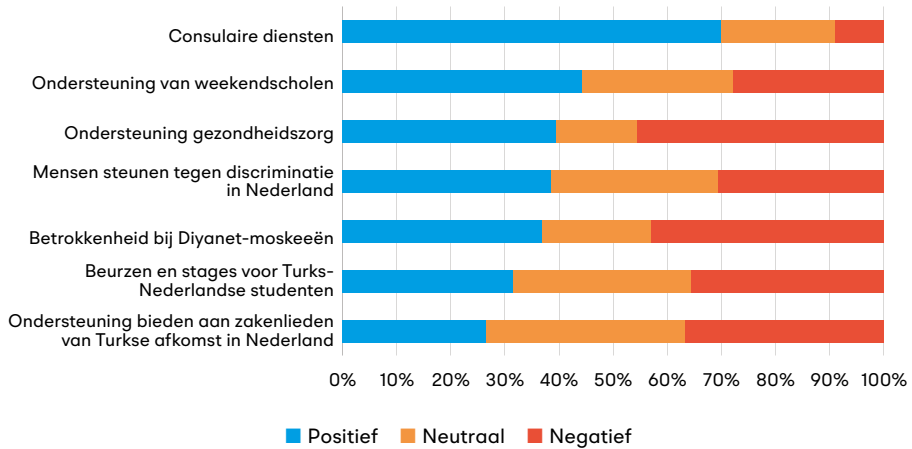

Stemmers op president Erdoğan zijn positiever over de relatie die Turkije onderhoudt met de Turks-Nederlandse gemeenschap dan Kılıçdaroğlu-stemmers (zie figuur 20 en 21). Dat is duidelijk te zien wanneer het gaat om steun aan moskeeën (Erdoğan-stemmers 74%, Kılıçdaroğlu-stemmers 37%), weekendscholen (Erdoğan-stemmers 70%, Kılıçdaroğlu-stemmers 44%), en steun tegen discriminatie (Erdoğan-stemmers 65%, Kılıçdaroğlu-stemmers 39%). Niet-stemmers zijn, evenals de Kılıçdaroğlu-stemmers, minder enthousiast over het Turkse diasporabeleid.

Figuur 20 Hoe beoordeelt u de volgende aspecten van de Turkse betrokkenheid bij de Turks-Nederlandse gemeenschap? (alleen Erdoğan-stemmers)

Figuur 21 Hoe beoordeelt u de volgende aspecten van de Turkse betrokkenheid bij de Turks-Nederlandse gemeenschap? (alleen Kılıçdaroğlu-stemmers)

De Turkse diaspora, discriminatie en antidiscriminatiebeleid

In elke focusgroep vertellen deelnemers over ervaringen met discriminatie: *“Er is een CITO examen. Ook al haalt een Turks kind dezelfde score als een Nederlands kind op de toets, dan wordt het Turkse kind alsnog naar lager onderwijs gestuurd.”* Een ander vaakgenoemd voorbeeld: *“Ik ben mijn baan kwijtgeraakt vanwege mijn hoofddoek. Ze vertelden me dat dat de reden was. Mijn leidinggevende vertelde me dat hij boos was over mijn hoofdbedekking en ontsloeg me.”* of *“Je moet Nederlands zijn om hoge posities te krijgen. Velen uit mijn klas hebben topfuncties gekregen en ik niet.”*

Het antidiscriminatiebeleid is weinig zichtbaar: *“Soms zie ik buiten posters over racisme (...). Ik weet dat racisme verboden is, maar ik weet niet wat er beleidsmatig gebeurt.”* Het onderwerp is echter zeer belangrijk voor respondenten: *“Ik heb geen verwachtingen, behalve het bestrijden van discriminatie.”*, *“De Nederlandse overheid zou ons moeten helpen om ons te organiseren tegen discriminatie.”* De volgende oplossingen worden aangedragen: *“Op werkplekken is hoofdbedekking niet meer toegestaan. Als het een vrij land is, moet alles vrij zijn. Ook hoofdbedekking.”*, *“Er moet een plek zijn waar ik kan klagen over racisme zonder bang te zijn voor repercussies.”*, *“Niet iedereen kan perfect Nederlands spreken. We zullen nooit zo goed Nederlands spreken als iemand die hier geboren is. Er zouden tolken en hulp kunnen zijn op het werk.”*

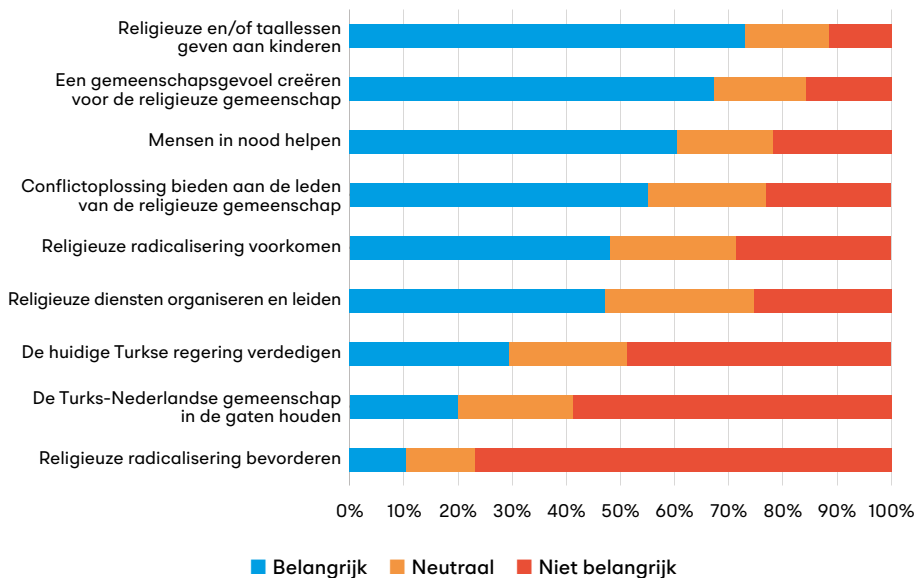
Vergeleken met de oudere generaties, staan jongeren iets minder positief tegenover het Turkse diasporabeleid ten aanzien van weekendscholen en moskeeën, maar positiever wanneer het gaat om steun tegen discriminatie en steun aan Turkse ondernemers. In de volgende twee paragrafen wordt verder ingegaan op de houdingen ten opzichte van Turkse moskeeën en weekendscholen; twee van de belangrijkste instituten voor de Turks-Nederlandse gemeenschap.

Hoe denken Turkse Nederlanders over Turkse moskeeën?

Turkse Nederlanders zien dat Turkse moskeeën met name drie rollen vervullen: het verzorgen van religieuze en taallessen voor kinderen (73%), het creëren van een gemeenschapsgevoel (67%) en het helpen van de armen (60%, zie figuur 22).

Het leiden van religieuze diensten komt met 47% pas ná bemiddeling in conflicten (55%) en het voorkomen van radicalisering (48%). Het gaat hier nadrukkelijk om de rollen waarvan de Turkse Nederlanders denken dat de moskee die vervult, niet waarvan zij *willen* dat die rol wordt vervuld. Het lijkt er dus op dat de moskee door veel Turkse Nederlanders niet enkel wordt gezien als een gebedshuis, maar ook als een centrum waar mensen samen komen, verschillende diensten kunnen afnemen en allerlei sociale problemen kunnen oplossen. Een kleine minderheid van 29% is van mening dat moskeeën de Turkse overheid verdedigen, terwijl 10% meent dat in de moskee radicalisering wordt aangewakkerd. Een meerderheid (54%) vindt het een goede zaak dat Turkije imams naar Nederland stuurt om de religieuze diensten te leiden, terwijl 26% dat niet vindt.

Figuur 22 Wat zijn volgens u de belangrijkste rollen van Turkse moskeeën?

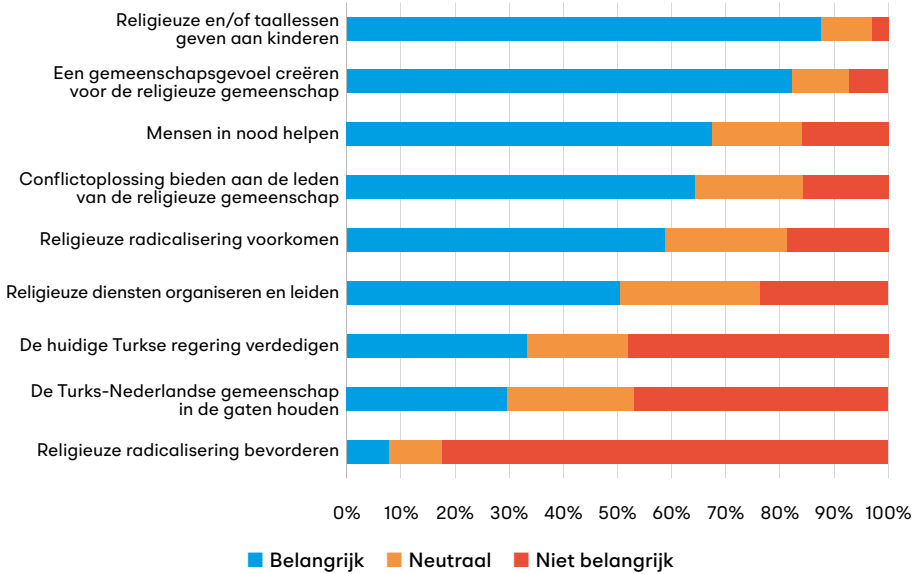

Turkse moskeeën in de focusgroepen

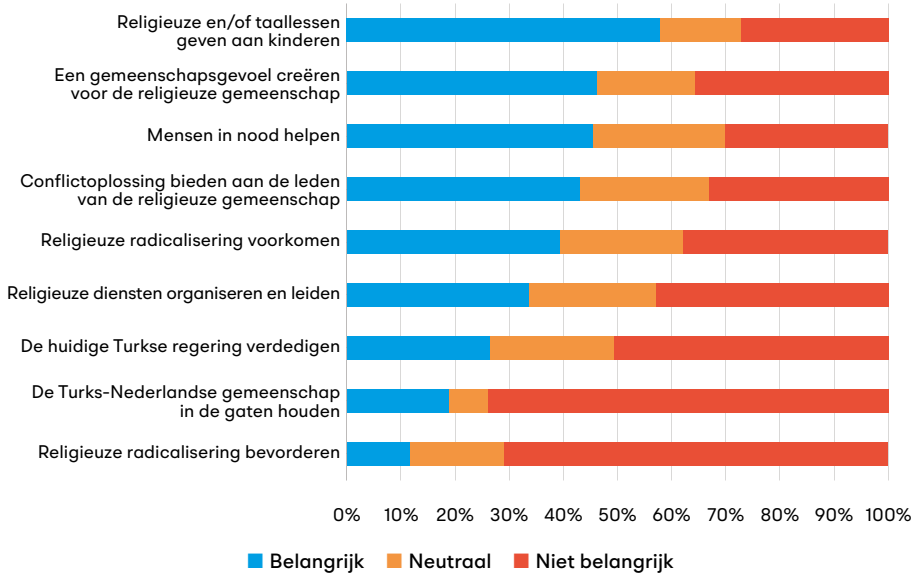
Het gemak van lessen in de moskee wordt nogmaals onderstreept: *“Moskeeën bieden zowel taal als religie. Achtereenvolgend, wat het erg handig maakt.”* Daarnaast lijkt de rol van de moskee in informatievoorziening zeer groot: *“Degenen die de moskeeën bezoeken weten van de diasporadiensten. Daar ontmoeten we elkaar en wordt informatie verspreid. Als je niet naar een moskee gaat, weet je het niet.”* Maar hiervoor hoeft je niet per se religieus te zijn: *“Om informatie te ontvangen is het niet nodig om religieus te zijn. Het hangt af van het initiatief dat mensen tonen. Als er Turkse muziekoptredens zijn, komen ze allemaal. We socialiseren. Ik zeg meestal: wie zoekt, zal vinden. Maar 90% vindt plaats in de moskee.”* Toch zijn er ook deelnemers die afstand houden van moskeeën: *“...omdat het Directoraat voor Religieuze Zaken in Turkije de beslissingen neemt. Daarom houd ik afstand.”*

Erdoğan-stemmers zijn van mening dat de moskee in de praktijk nog een aantal andere taken vervult (zie figuur 23). Maar liefst 88 procent is van mening dat het geven van onderwijs aan kinderen een belangrijke taak is, terwijl het bieden van gemeenschapszin voor 82% belangrijk is. Ook het helpen van mensen in nood (68%), conflictoplossing (64%) en voorkomen van radicalisering (59%) wordt door de Erdoğan-stemmer als belangrijker ervaren dan anderen. Van de Kılıçdaroğlu-stemmers ziet maar 58% dat onderwijs aan kinderen een belangrijke taak van de moskee is, terwijl mensen in nood helpen (46%), het leiden van religieuze diensten (45%) en het bieden van gemeenschapszin (43%) volgens hen een minder belangrijke taak zijn van de moskee (zie figuur 24). Niet-stemmers achten bovengenoemde taken van de moskee minder belangrijk dan Erdoğan-stemmers, maar juist belangrijker dan Kılıçdaroğlu-stemmers. Over het algemeen denken Turkse Nederlanders dat de moskee geen prominente politieke rol speelt, of anderszins activiteiten ontplooit ten dienste van Ankara. Zo denken Erdoğan-stemmers relatief vaak dat de moskee oog houdt op de Turkse diaspora (33%), voor Kılıçdaroğlu-stemmers is dat 12%. Echter, het verdedigen van de Turkse overheid wordt in alle politieke groepen door ongeveer 30 procent als een belangrijke taak van de moskee gezien, terwijl bijna de helft stelt dit niet belangrijk te vinden.

Figuur 23 Wat zijn volgens u de belangrijkste rollen van Turkse moskeeën? (alleen Erdoğan-stemmers)

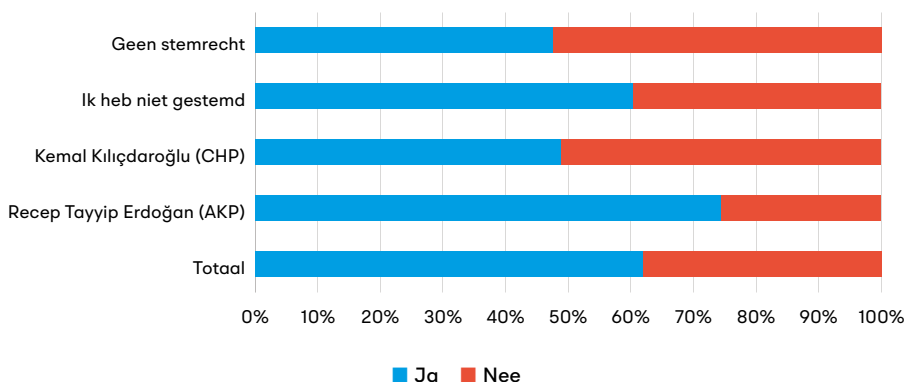
Figuur 24 Wat zijn volgens u de belangrijkste rollen van Turkse moskeeën? (alleen Kılıçdaroğlu-stemmers)

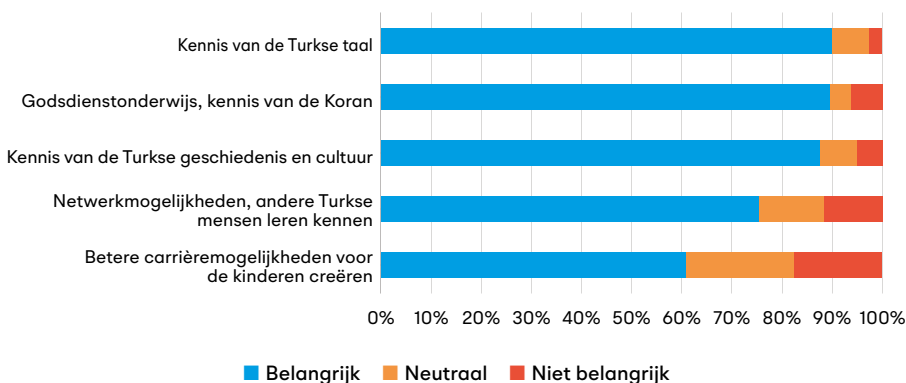
Hoe denken Turkse Nederlanders over Turkse weekendscholen?

77% van de respondenten heeft kinderen of wil deze, en 62% daarvan stuurt de kinderen naar een weekendschool of is van plan dat te doen (zie figuur 25). De inhoud van de lessen speelt een doorslaggevende rol: onderwijs in de Turkse taal, religie (beide 90%) en geschiedenis (88%) worden als het belangrijkste gezien. Op enige afstand volgen het belang van het opbouwen van een sociaal netwerk (75%), en het bevorderen van de carrièrekansen (61%) voor de kinderen (zie figuur 26).

Figuur 25 Zijn uw kinderen naar een weekendschool geweest? Gaan ze naar een weekendschool? Zullen ze naar een weekendschool gaan? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

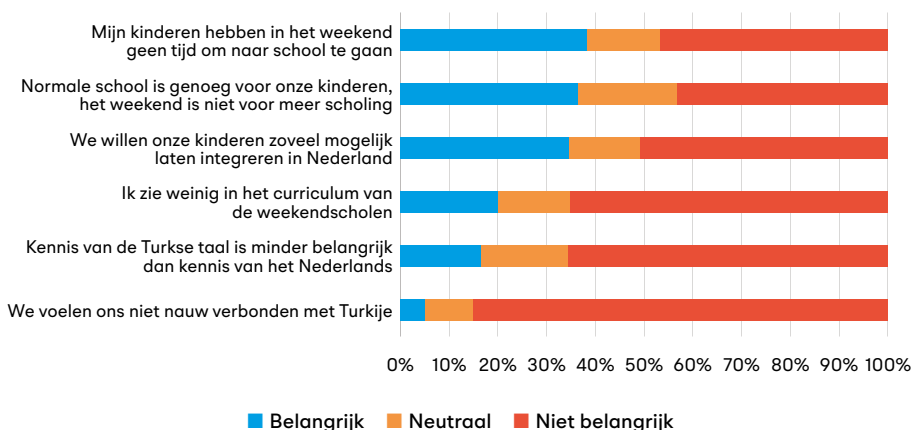
Figuur 26 Wat zijn voor u de belangrijkste redenen om uw kinderen op weekendscholen in te schrijven?

De achterbannen verschillen sterk in hun wens om kinderen naar een weekendschool te sturen (zie figuur 25). 90% van de Erdoğan-stemmers wil of heeft kinderen, en 74% van die kinderen gaat, of gaat in de toekomst, naar een weekendschool. Voor Kılıçdaroğlu-stemmers en niet-stemmers zijn die cijfers respectievelijk 79% en 49% (Kılıçdaroğlu-stemmers) en 66% en 46% (niet-stemmers). Voor alle groepen geldt dat zij vinden dat de inhoud van het onderwijs een doorslaggevende rol speelt, maar zij verschillen licht in welk type onderwijs prioriteit geniet. Religieus onderwijs is voor alle groepen belangrijk: Erdoğan-stemmers (96%) hechten er evenwel meer waarde aan dan Kılıçdaroğlu- (78%) en niet-stemmers (85%), wat gezien de hogere mate van religiositeit in de eerste groep in de lijn der verwachting ligt. De groepen liggen dicht bij elkaar waar het gaat om het belang van taal- (Erdoğan- 92%, Kılıçdaroğlu- 91%, niet-stemmers 87%) en geschiedenisonderwijs (Erdoğan- 96%, Kılıçdaroğlu- 90%, niet-stemmers, 84%).

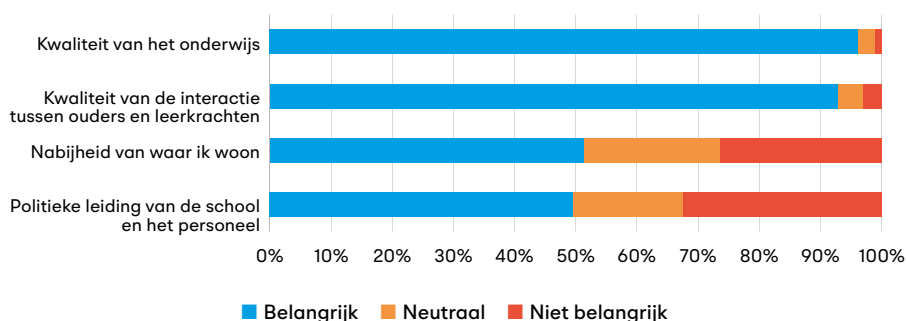
Mensen die gebruik maken van weekendscholen doen dat dus vanwege duidelijke redenen. Dat geldt in veel mindere mate voor de Turkse Nederlanders die ervoor kiezen om hun kinderen niet op een weekendschool in te schrijven (zie figuur 26). De meesten stellen dat de kinderen onvoldoende tijd hebben (38%), dat het reguliere Nederlandse onderwijs voldoende is (37%) en dat weekendscholen slecht zijn voor de integratie (35%). Voor geen van de opties in de survey is er echter een meerderheid, wat maakt dat er geen duidelijke drijfveer naar voren komt om kinderen niet naar een weekendschool te sturen.

Figuur 27 Wat zijn voor u de belangrijkste redenen om uw kinderen niet in te schrijven op een Turkse weekendschool?

De doorslaggevende redenen om kinderen naar een weekendschool te sturen zijn daarentegen dus wel helder, en behoorlijk eenduidig in de Turks-Nederlandse gemeenschap. De vraag is vervolgens hoe Turkse Nederlanders besluiten naar welke weekendschool ze hun (toekomstige) kinderen sturen (zie figuur 28). Ook hier zijn onderwijs-gerelateerde argumenten leidend, te weten de kwaliteit van het onderwijs (96%) en de interactie tussen ouders en docenten (93%). De locatie van de school (51%) en de politieke kleur van de schooldirectie (50%) is volgens de helft van de Turkse Nederlanders eveneens relevant. De resultaten laten zien dat onderwijs-inhoudelijke overwegingen de belangrijkste rol spelen bij zowel de keuze om kinderen überhaupt naar een weekendschool te sturen, als de keuze naar welke weekendschool ze (zullen) gaan.

Figuur 28 Wat zijn de belangrijkste redenen om een specifieke weekendschool te kiezen waar uw kinderen zich kunnen inschrijven?

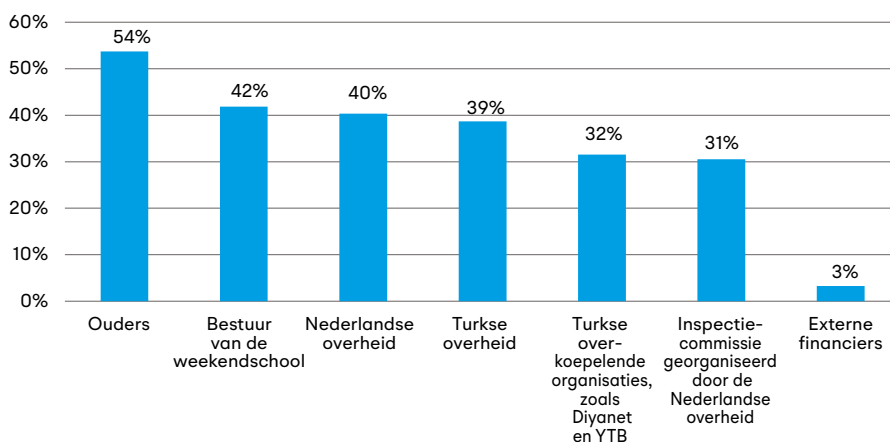
Turkse weekendscholen in de focusgroepen

In alle groepen gaan de meeste kinderen naar een weekendschool voor educatie in religie en taal, vaak gecombineerd aangeboden in de moskee. De redenen om te kiezen voor een specifieke weekendschool verschillen niet veel: *“De moskee is dichtbij en daar ben ik ook naartoe gegaan. Ik ken iedereen daar.”* en *“Ik heb de school gekozen omdat het dichtbij was. Dat is belangrijk, want de kinderen hebben ook veel andere activiteiten.”* Anderen noemen ook het gemak, maar ook de nadelen ervan: *“Voordeel is dat je tijd bespaart. Nadeel is dat je religieuze en taallessen dan niet van elkaar kunt scheiden.”*, *“Ik vertrouw de moskeeën en weekendscholen niet, als ik mijn kinderen daar naartoe breng wil ik in de klassen blijven. Ik kan alleen mezelf vertrouwen als het om mijn kind gaat.”*

Het curriculum van de scholen is voor alle deelnemers belangrijk, maar de meesten verlangen er geen directe invloed op: *“Ik wil op de hoogte blijven. En als ik iets kan bijdragen, dan doe ik dat graag. Maar niet het schrijven van het curriculum. Dat moet van een specialist komen.”*, *“Ik wil graag geïnformeerd worden. En het zou een goed idee kunnen zijn als er ouders zijn om de leerkracht te helpen”* en *“Persoonlijk zou ik graag de inhoud willen weten. Maar dat is het wel zo’n beetje.”* Op de vraag wat er kan verbeteren aan weekendscholen volgt een aantal antwoorden: *“Er zijn te veel kinderen in de lessen. Er zijn niet genoeg leraren.”*, *“Wat ik niet leuk vind is dat de klassen erg druk zijn. Er zijn meestal 30-35 kinderen per klas, wat te veel is.”*

In het vorige hoofdstuk kwam aan de orde dat Turkse instituties die informeel onderwijs verzorgen of daar op een manier bij betrokken zijn, zoals *Diyamet*, *YTB* en *Yunus Emre*, de afgelopen jaren significant in omvang zijn gegroeid. Turkse Nederlanders stellen daarnaast graag gebruik te maken van dit soort onderwijs. De belangrijkste reden hiervoor is de wens om kinderen taal-, godsdienst- en cultuuronderwijs te laten volgen. In de *survey* is ook gevraagd welke instellingen idealiter zeggenschap zouden moeten hebben over het curriculum van een weekendschool (zie figuur 29). 54 procent geeft aan dat ouders zelf zeggenschap over het curriculum zouden moeten hebben, gevolgd door het bestuur van een weekendschool (42%), de Nederlandse overheid (40%), de Turkse overheid (39%), Turkse koepelorganisaties zoals *Diyamet* en *YTB* (32%), een inspectiecommissie van de Nederlandse overheid (31%) en externe financiers (3%).

Figuur 29 Welke instellingen mogen meepraten over het curriculum van een Turkse weekendschool in Nederland?

De Turkse diaspora en onderwijs

Men is over het algemeen niet erg enthousiast over leraren uit Turkije en pleit voor leraren uit Nederland: *“De leraren uit Turkije begrijpen de kinderen niet echt goed.”*, *“hij werkte doordeweeks in een fabriek”*, *“De leraren zijn niet professioneel genoeg en de leraren uit Turkije begrijpen de kinderen niet goed genoeg.”*, *“Een leraar die in Turkije is opgeleid is heel anders dan een leraar in Nederland. De kinderen die in Nederland zijn opgegroeid begrijpen niet alles. Maar een leraar uit Nederland kan hen beter bereiken.”*

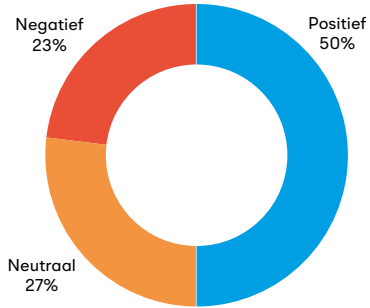
Voor religieuze lessen hebben Turkse (Diyamet) leraren wel de voorkeur: *“Ik wil graag dat mijn kind onderwijs krijgt via het Directoraat voor Religieuze Zaken, omdat zij de dingen beter bekijken. Alles is heel duidelijk in onze religie en de leraren weten hoe ze dat moeten overbrengen”*, *“Het moet een Turk zijn die in Turkije is opgeleid.”* Maar in taallessen kan de Nederlandse overheid wel een rol spelen: *“Ik zou niet willen dat de Nederlandse overheid het godsdienstonderwijs controleert. Nederlanders geloven op een andere manier. Maar bij taalonderwijs zou ik wel willen dat ze betrokken zijn.”*

Anderen zouden een grotere rol van de Nederlandse overheid sowieso waarderen: *“Ik zou graag zien dat de leraren worden toegewezen op grond van het onderwijsministerie van de regering.”* En *“Ik heb liever dat de Turkse lessen op school worden aangeboden omdat het moeilijk is om ze in het weekend naar school te krijgen.”* Of een combinatie van de twee: *“Een Nederlandse Turk kan ook in Turkije studeren, literatuur studeren en dan terugkomen naar Nederland.”*

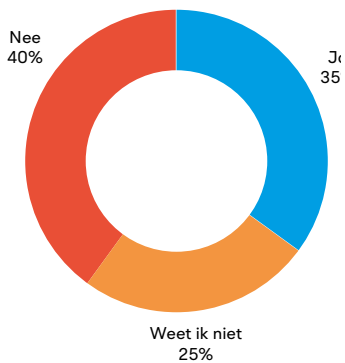
Hoe (on)veilig voelt de Turkse Nederlander zich, en naar wie kijkt men vooral voor bescherming?

In april 2023 stelde 25 procent van de Turkse Nederlanders dat men zich onveilig voelt door de betrokkenheid van Turkije – wat meer kan omvatten dan enkel de ‘Turkse overheid’ – bij de Turks-Nederlandse gemeenschap. In december 2023 is specifiek naar de invloed van inmenging van de Turkse staat op de veiligheid van de diaspora gevraagd. Het percentage dat negatief antwoordde is met 23% vergelijkbaar met het resultaat in april 2023. Daar staat tegenover dat bijna 50 procent van de Turkse Nederlanders denkt dat de Turkse betrokkenheid juist een positief effect heeft op de veiligheid van hun gemeenschap (zie figuur 30).

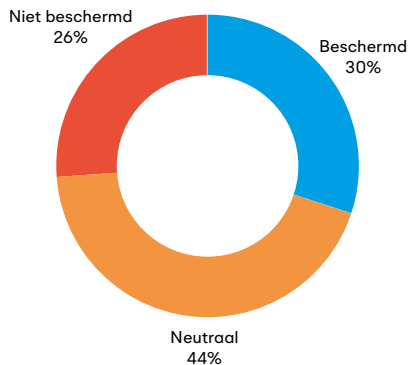
Figuur 30 Welke invloed heeft de betrokkenheid van de Turkse staat in Nederland op de veiligheid van de Turks-Nederlandse diaspora?

Figuur 31 Vindt u dat de Nederlandse regering de Turks-Nederlandse gemeenschap moet beschermen tegen betrokkenheid van de Turkse staat?

Figuur 32 In hoeverre voelt u zich nu beschermd tegen ongewenste Turkse betrokkenheid?

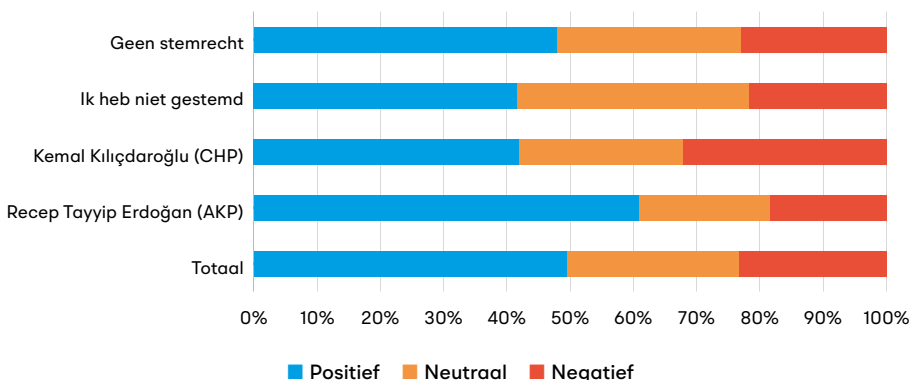

Een betrekkelijk groot deel (35%) van de Turkse Nederlanders wenst bescherming van de Nederlandse overheid tegen deze Turkse inmenging (zie figuur 31). Dat is opmerkelijk, aangezien een kleiner percentage (23%) denkt dat die inmenging een negatieve impact heeft op de veiligheid van de gemeenschap. Er zijn dus respondenten die vinden dat de impact niet negatief is, maar toch beschermd willen worden. Van de Turkse Nederlanders die eerder hebben geantwoord bescherming te verlangen, voelt 30% zich op dit moment goed beschermd, tegenover 26% die dat niet vindt (zie figuur 32).

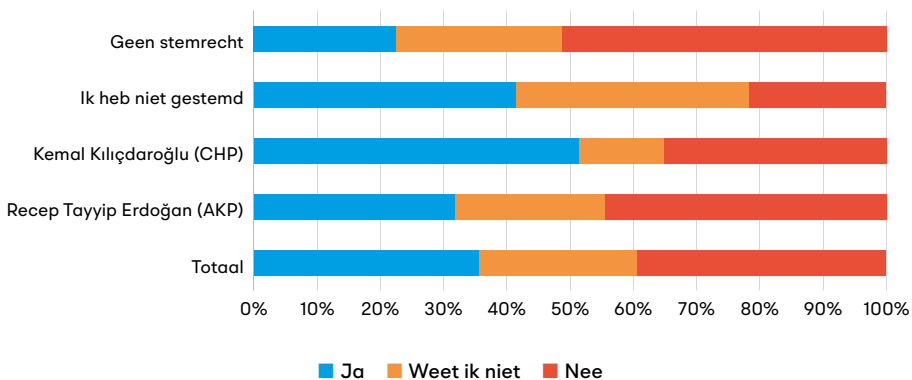
Net als in april 2023 hangt de politieke voorkeur samen met het veiligheidsgevoel in het kader van Turkse beïnvloeding. Zo is 61 procent van de Erdoğan-stemmers positief over de impact van het Turkse diasporabeleid op de veiligheid van de Turks-Nederlandse gemeenschap in Nederland, tegenover 42% van de Kılıçdaroğlu-stemmers en ongeveer 45% van de niet-stemmers (zie figuur 33). De behoefte aan bescherming door de Nederlandse overheid is sterker onder Kılıçdaroğlu-stemmers (51%) dan Erdoğan-stemmers (32%, zie figuur 34). Interessant is dat mensen zonder stemrecht het minst bescherming behoeven (22%), terwijl 41 procent van de respondenten die niet is gaan stemmen bescherming verlangt. Een duidelijke verklaring voor deze verschillen is er niet. Er zit echter weinig politieke verdeling in de mate waarin groepen zich beschermd voelen. Het veiligheidsgevoel vanwege de Turkse invloed leidt dus tot de verdeling die is te verwachten op basis van politieke kleur: stemmers op president Erdoğan voelen zich veiliger dan Kılıçdaroğlu-stemmers. De Erdoğan-stemmers voelen zich echter niet beter beschermd dan andere groepen.

De resultaten laten dus overtuigend zien dat een behoorlijke minderheid zich onveilig voelt vanwege Turkse betrokkenheid. Het blijft evenwel onduidelijk op basis van de survey waarom een deel van de Turkse Nederlanders zich onveilig voelt. Het kan nuttig zijn om in een volgend onderzoek nog dieper in te gaan op de relatie tussen specifieke onveiligheidsgevoelens enerzijds en buitenlandse inmenging anderzijds.

Figuur 33 Welke invloed heeft de betrokkenheid van de Turkse staat in Nederland op de veiligheid van de Turks-Nederlandse diaspora? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

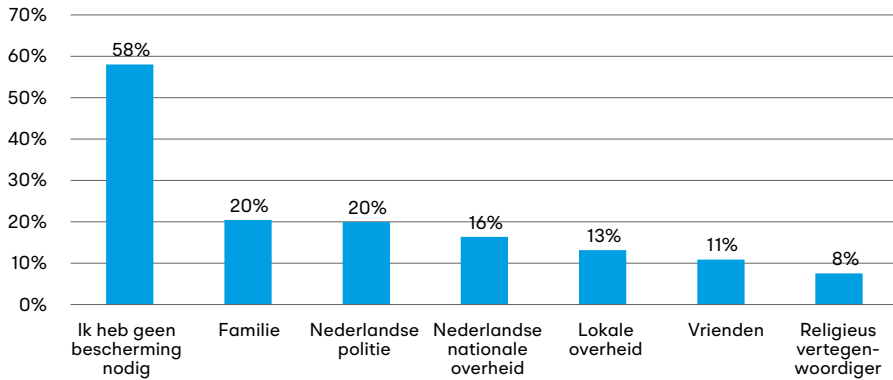

Figuur 34 Vindt u dat de Nederlandse regering de Turks-Nederlandse gemeenschap moet beschermen tegen betrokkenheid van de Turkse staat? (uitgesplitst naar politieke voorkeur)

Als respondenten gevraagd wordt tot wie zij zich wenden om zich te beschermen tegen ongewenste Turkse betrokkenheid, geeft de meerderheid – 58 procent – aan geen bescherming nodig te hebben (zie figuur 35). 20 procent zegt hulp te zoeken bij familie en/of gaat naar de politie, 16 procent wendt zich tot de landelijke Nederlandse overheid en 13% tot de lokale overheid.

Figuur 35 Tot wie of welke instellingen wend je je om je te beschermen tegen ongewenste Turkse betrokkenheid?

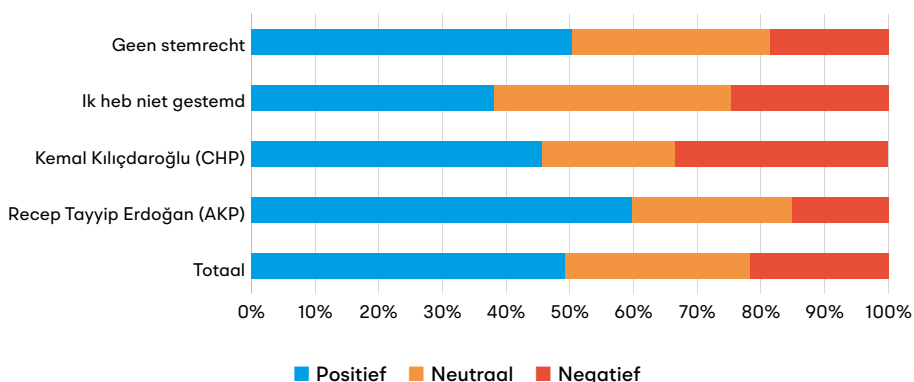

Veiligheid in de focusgroepen

In elke groep stelt men zich veilig te voelen in Nederland en geen extra bescherming nodig te hebben van de Nederlandse overheid: “Ik voel me al veilig”, “ze zouden ons genoeg moeten beschermen, net zoals ze alle burgers beschermen” en “daar ben ik het niet mee eens, we hebben die bescherming niet nodig.”

De Turks-Nederlandse gemeenschap zelf is verdeeld over de vraag of de Turkse invloed in Nederland zorgt voor onderling wantrouwen: 49% beschouwt de Turkse diaspora-activiteiten als iets positiefs voor het onderling vertrouwen, 29% is neutraal en 22% is negatief. Opnieuw zijn Erdoğan-stemmers een stuk positiever over de impact op het onderling vertrouwen (60%) in vergelijking met mensen die geen stemrecht hebben (50%), Kılıçdaroğlu-stemmers (46%) en mensen die niet zijn gaan stemmen (38%, zie figuur 36).

Figuur 36 Wat is volgens u de invloed van Turkse diaspora-activiteiten door de Turkse staat op het onderlinge vertrouwen tussen Turks-Nederlandse gemeenschappen in Nederland?

Hoe kan de ontvankelijkheid van Turkse Nederlanders voor het Turkse diasporabeleid worden verklaard?

De voorgaande paragrafen hebben laten zien dat Turkse Nederlanders niet eenduidig kijken naar het Turkse diasporabeleid, en het erop lijkt dat sommigen van hen ontvankelijker zijn voor het beleid vanuit Ankara dan anderen. Om de verklaringen voor die verschillende percepties te onderzoeken is er een regressiemodel gemaakt, waarin verschillende verklaringen voor de ontvankelijkheid worden geanalyseerd. Dat geeft een helder beeld over welke percepties, thema's en waarden bepalend zijn voor de ontvankelijkheid van de Turks-Nederlandse gemeenschap voor het Turkse diasporabeleid.

Mogelijke verklaringen van de ontvankelijkheid voor het diasporabeleid zijn onder andere identificatie met Turkije en/of Nederland, het integratiebeleid van de Nederlandse overheid, de wens om beschermd te worden tegen het diasporabeleid, religie, politieke voorkeur, opleiding, leeftijd en geslacht.³⁹ Het blijkt dat er een belangrijke rol voor de Nederlandse overheid is weggelegd in de ontvankelijkheid voor diasporabeleid. Ten eerste heeft tevredenheid over het integratiebeleid een negatief effect op de ontvankelijkheid voor

³⁹ Zie regressieresultaten in Appendix.

het diasporabeleid. Met andere woorden: hoe ontevredener men is over het Nederlandse integratiebeleid ten aanzien van de Turks-Nederlandse gemeenschap, hoe positiever men is over het Turkse diasporabeleid. Dit komt overeen met het beeld dat is geschetst is in een groot deel van de interviews; hierin kwam naar voren dat de Turkse overheid meer moeite heeft om Turken in de diasporagemeenschap aan zich te binden als zij succesvol en geïntegreerd zijn in Nederland.

De Turkse diaspora en het Nederlandse integratie beleid

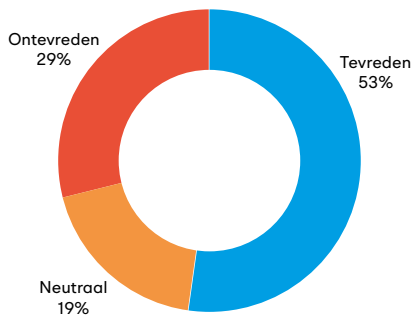
Over het algemeen is men positief over het integratiebeleid van de Nederlandse overheid: *“Er zijn mensen die voor onze kinderen zorgen en er zijn onderwijsfaciliteiten. Iedereen groet elkaar. De Nederlandse gemeenschap en overheid zijn erg succesvol op het gebied van integratie.”* De meeste deelnemers die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen hebben taal en cultuur les gekregen: *“De Nederlandse overheid biedt taallessen en activiteiten aan. Ze bereiden je voor om je thuis te voelen. Als je de taal eenmaal kent, hoor je bij de maatschappij. Er zijn online scholen, avondscholen. Ze ondersteunen het. Wie zich snel wil aanpassen, kan gebruik maken van deze diensten.”*

Toch zou men graag zien dat het makkelijker zou zijn om zonder het Nederlands helemaal eigen te zijn te kunnen werken: *“Ik spreek niet vloeiend Nederlands. Als je wil werken, willen ze dat je heel goed Nederlands spreekt. Op het werk zou ik met meer mensen kunnen spreken, maar mijn niveau moet heel hoog zijn voordat ik er zelfs maar aan kan beginnen.”* Ook zou het erkennen van diploma's en rijbewijs gewaardeerd worden: *“Mijn rijbewijs in Turkije geldt hier helemaal niet, dat is niet praktisch. In het algemeen zou de opleiding die je genoten hebt hier ook geaccepteerd moeten worden. Turkije is geen derdewereldland”.*

Het blijkt dat de Turks-Nederlandse gemeenschap behoorlijk verdeeld is over het Nederlandse integratiebeleid: 53% is tevreden, 29% ontevreden en 19% neutraal (zie figuur 37). De groep ontevreden respondenten lijkt vatbaarder voor de agenda van de Turkse overheid. Ten tweede heeft de wens beschermd te worden door de Nederlandse overheid tegen Turkse beïnvloeding logischerwijs een negatieve relatie met de ontvankelijkheid voor het diasporabeleid. Met andere

woorden: hoe groter de behoefte aan bescherming tegen Turkse inmenging, des te minder ontvankelijk men is voor het Turkse diasporabeleid. Ten derde heeft religie een positief effect op de ontvankelijkheid voor diasporabeleid: hoe religieuzer men is, hoe ontvankelijker men is voor het Turkse diasporabeleid. Ten slotte zijn respondenten die alleen stemrecht hebben in óf Nederland óf Turkije ontvankelijker voor het Turkse diasporabeleid dan mensen die stemrecht hebben in beide landen. Ook Erdoğan-stemmers zijn ontvankelijker voor het diasporabeleid dan Turkse Nederlanders die niet zijn gaan stemmen.

Figuur 37 Bent u tevreden over de manier waarop de Nederlandse overheid de integratie van de Turks-Nederlandse gemeenschap stimuleert?

Bovengenoemde factoren hebben een duidelijke relatie met de ontvankelijkheid voor diasporabeleid, terwijl identificatie van de respondenten met Turkije en Nederland, het algemene vertrouwen in de Nederlandse overheid en haar onderwijsinstellingen, opleidingsniveau, geslacht, geboorteplaats en leeftijd geen significant effect sorteren.

Afsluitende reflecties bij de survey

De survey-resultaten laten, net als in april 2023, zien dat de Turks-Nederlandse gemeenschap een grote mate van interne diversiteit kent. De Erdoğan-stemmers kijken daarbij sterk af van de Kılıçdaroğlu- en niet-stemmers: eerstgenoemden identificeren zich sterker met Turkije, hechten veel waarde aan hun geloof en de verspreiding ervan en tonen zich duidelijk positiever over het Turkse diasporabeleid in algemene zin en zijn specifieke onderdelen (zoals *Diyanet*-moskeeën en weekendscholen). De resultaten roepen het beeld op dat de Erdoğan-stemmers, vergeleken met andere Turkse Nederlanders, leven binnen

een nationalistischer en religieuzer kader, waarin men meer waardering heeft voor de Turkse overheid dan voor de Nederlandse. Volgens de survey voldoen zij het meest aan het beeld van de 'ideale Turk in het buitenland', zoals de AKP die graag ziet. Daarbij is het wel belangrijk te benadrukken dat ook een groot deel van de AKP-aanhangers zich identificeren met Nederland en over het algemeen waardering hebben voor de Nederlandse overheid.

Een volgende belangrijke bevinding betreft de rol van de moskee in de Turks-Nederlandse gemeenschap: die gaat duidelijk verder dan 'slechts' die van gebedshuis. Het is een centrum waar men diensten afneemt (zoals religieuze en taallessen voor de kinderen), elkaar ontmoet en conflicten vreedzaam beslecht of laat beslechten. Aangezien de moskeeën, zeker wanneer zij worden aangestuurd door *Diyanet*, zo'n essentiële rol vervullen in de gemeenschap zou het raadzaam zijn dat de Nederlandse overheid nauwer contact onderhoudt met de verschillende moskeebesturen.

Kılıçdaroğlu-stemmers vormen de enige groep die overwegend negatief oordeelt over de invloed van het Turkse diasporabeleid op de Turks-Nederlandse gemeenschap. Erdoğan-stemmers tonen zich zeer enthousiast, en ook niet-stemmers zijn gematigd positief. De meerderheid van de Kılıçdaroğlu-stemmers voelt zich wel veilig: de meesten menen dat het Turkse diasporabeleid een positief effect heeft op de veiligheid van de Turks-Nederlandse gemeenschap, en denken geen bescherming van de Nederlandse overheid nodig te hebben.

Jongeren (<35 jaar) verschillen op een aantal kenmerken van de oudere generaties. Zo hebben zij vaak geen stemrecht (45%); diegenen die wel kunnen stemmen kiezen ongeveer even vaak voor president Erdoğan als Kılıçdaroğlu. Dit in tegenstelling tot de oudere generaties, waarin een duidelijke meerderheid voor president Erdoğan is. Jongeren identificeren zich evenveel met Nederland als met Turkije, maar lijken minder gevoelig te zijn voor het Turkse nationalisme. Zij laten bijvoorbeeld hun stemkeuze veel minder bepalen door de 'internationale trots van Turkije' dan de oudere generaties. Zij zijn ook minder enthousiast over het Turkse institutionele diasporabeleid, dat zich bijvoorbeeld uit via *Diyanet*-moskeeën en weekendscholen, maar zijn wel te spreken over steun op individueel niveau (hulp tegen discriminatie en steun voor zakenmensen van Turkse afkomst). Alles afwegende lijkt het erop dat Turks-Nederlandse jongeren een zwakkere band voelen met de huidige Turkse regering en zich meer identificeren met Nederland dan de ouderen, maar nog steeds ontvankelijk zijn voor delen van het diasporabeleid.

Ten slotte blijkt uit de regressieanalyse dat het enthousiasme voor het Turkse diasporabeleid negatief samenhangt met de tevredenheid over het Nederlandse integratiebeleid. Met andere woorden: hoe ontevredener men is over het integratiebeleid, hoe enthousiaster men is over het Turkse diasporabeleid. Dat roept een aantal vragen op die niet op basis van de data zijn te beantwoorden: gaat het hier daadwerkelijk om het integratiebeleid, of meer over of men zich een volwaardig onderdeel van de Nederlandse samenleving voelt? Mocht het wel gaan om het specifieke beleid, over welke onderdelen gaat het dan? Gaat het bijvoorbeeld om de mogelijkheden om Nederlandse taallessen te volgen, of ligt het accent op het antidiscriminatiebeleid? Deze vragen kunnen op basis van de voorliggende data niet worden beantwoord. De hoofdlijn is echter wel duidelijk: wie ongewenste invloed van Turkije op de diaspora in Nederland wil verminderen doet er goed aan er voor te zorgen dat Turkse Nederlanders zich zoveel mogelijk onderdeel voelen van de Nederlandse samenleving.

Conclusie

Dit onderzoek maakt een analyse van de interactie tussen het Turkse diasporabeleid en de ontvankelijkheid van de Turks-Nederlandse gemeenschap voor dit beleid. Op basis van de voorgaande hoofdstukken kan een vijftal brede inzichten gedestilleerd worden.

Allereerst maakt het rapport duidelijk dat de huidige Turkse overheid een ideologisch gedreven diasporabeleid voert. De AKP koestert een duidelijk beeld van de ideale 'diaspora-Turk': hij/zij is loyaal aan de Turkse staat en de huidige Turkse regering, is een goede ambassadeur van Turkije, en heeft de sociale en culturele waarden van de AKP geïnternaliseerd. Hoe belangrijk Ankara de relaties met 'Turken in het buitenland' acht, blijkt uit de snelle uitbreiding van de instituties in het buitenland die het diasporabeleid moeten uitvoeren. De effecten van dit beleid op de Turks-Nederlandse gemeenschap zijn gemengd. Een deel blijkt al een 'diaspora-Turk' te zijn, zoals de AKP die graag zou zien, en maakt graag gebruik van de diensten die de Turkse overheid in Nederland aanbiedt. Het is moeilijk te onderzoeken in hoeverre het Turkse beleid specifiek de loyaliteit en het culturele waardenpatroon van deze mensen beïnvloedt, al is het wel aannemelijk dat de diensten die Turkije aanbiedt de band eerder zullen verstevigen dan verzwakken. Een tweede groep wil ofwel graag gebruik maken van de diasporadiensten maar voelt zich uitgesloten (bijvoorbeeld omdat men aanhanger is van de oppositie tegen president Erdoğan), ofwel vindt de Turkse activiteiten in Nederland ongewenst en voelt zich in sommige gevallen zelfs onveilig. Ten slotte lijkt er een groep te zijn, uit alle politieke gezindten, die weinig informatie heeft over het Turkse diasporabeleid maar er graag gebruik van zouden maken als ze zouden weten welke diensten ze kunnen afnemen. Met andere woorden: zij willen méér diasporabeleid. Dit laatste inzicht is gebaseerd op de focusgroep-analyse, waardoor moeilijk te duiden is hoe groot deze groep daadwerkelijk is.

Ten tweede verheldert het onderzoek dat de implementatie van het Turkse diasporabeleid op twee potentiële barrières stuit. Om te beginnen de hierboven beschreven diversiteit van de Turks-Nederlandse gemeenschap: een deel van de Turkse Nederlanders toont zich weinig ontvankelijk voor het ideologische verhaal van de AKP, en het is gecompliceerd voor Ankara om deze groep te bereiken. De volgende barrière betreft de motivaties van Turkse Nederlanders om gebruik

te maken van de Turkse diasporadiensten. Turkse Nederlanders, ook een groot deel van de AKP-aanhangers, lijken vooral pragmatisch naar het beleid te kijken. Wanneer een aspect van het diasporabeleid het leven voor hen vergemakkelijkt, maken zij er graag gebruik van, maar als dat niet het geval is daalt het enthousiasme aanzienlijk. Een duidelijk voorbeeld zijn de weekendscholen: velen zijn gevestigd in *Diyanet*-moskeeën op loopafstand. Aangezien veel Turkse Nederlanders de behoefte voelen om hun kinderen religie- en Turks taalonderwijs aan te bieden is het voor hen makkelijk om ze naar een dergelijke school in de buurt te sturen. Uit de focusgroepen bleek dat sinds een aantal maanden de Turkse overheid gratis online taalonderwijs verzorgt, waarop veel respondenten overschakelden vanwege het grotere gemak. Deze pragmatische houding staat in contrast met de ideologische doelstelling van de AKP: het is niet ondenkbaar dat indien een andere partij toegankelijke, kwalitatief goede weekendscholen aanbiedt, een significant deel van de Turkse Nederlanders de belangstelling voor de instituties van de Turkse overheid verliest.

Ten derde maakt het onderzoek aannemelijk dat de AKP zijn strategische agenda, inclusief diasporabeleid, voor het binnen- en buitenland zal voortzetten. De kans is groot dat Turkije de komende jaren verder het pad zal bewandelen van conservatisme, religiositeit en autoritarisme terwijl Turkse ambities om een belangrijker speler op het internationale toneel te worden verder zullen groeien. Diaspora zullen derhalve een belangrijke factor blijven in het daarbij behorende machtsspelspel van *soft power* en invloed. Het is aannemelijk dat Turkije de komende jaren op punten zal botsen met haar Westerse 'partners', waardoor leden van de Turkse diaspora in Europa zich mogelijk meer gedwongen zullen voelen om 'een kant te kiezen'. Het is denkbaar dat een dergelijke ontwikkeling zal leiden tot spanningen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap, en mogelijk ook in de gehele Nederlandse samenleving, zoals al eerder is gebeurd rondom de coup poging in Turkije in 2016 en het Turkse grondwettelijk referendum in 2017. Deze spanningen zullen toenemen wanneer het meer ideologisch gemotiveerde beleid van Ankara zou landen in een Nederland waarin het tegengaan van discriminatie minder hoog op de agenda staat: het risico is dan groot dat Turkse Nederlanders die zich buitengesloten voelen zich meer zullen wenden tot Ankara (zie ook het vierde inzicht).

Het vierde inzicht behelst de realisatie dat de mogelijkheden om het Turkse diasporabeleid te beïnvloeden vanuit Nederland beperkt zijn omdat de AKP een ideologisch gedreven beleid voert, sinds de verkiezingen in 2023 een nog sterkere machtspositie heeft in Turkije, en een naar verwachting op punten moeizame

relatie zal blijven houden met Westerse partners. Ankara ziet de diaspora bovendien als een integraal onderdeel van het Turkse buitenlandsbeleid. Ten slotte wordt het Turks diasporabeleid door een deel van de Nederlanders weliswaar als maatschappelijk onwenselijk gezien, maar zijn vele aspecten (namelijk die onderdelen die niet intimidatie of monitoring van de diaspora betreffen) ervan niet onwettelijk: dat zorgt ervoor dat de Nederlandse overheid een beperkt beleidsinstrumentarium heeft om hierop te reageren.

Ten vijfde maakt dit onderzoek inzichtelijk dat de sleutel om de ontvankelijkheid onder Turkse Nederlanders te verminderen voor ongewenste delen van het Turkse diasporabeleid niet in het overtuigen van Ankara ligt, maar in het verder verbeteren en verfijnen van het Nederlandse beleid op het gebied van anti-discriminatie en maatschappelijke integratie. De *survey* laat zien dat er een sterke samenhang is tussen de tevredenheid van Turkse Nederlanders met het integratie- en antidiscriminatiebeleid en hun ontvankelijkheid voor Turks diasporabeleid. Met andere woorden: de mate waarin Turkse Nederlanders zich welkom voelen in de Nederlandse samenleving is een hoofdfactor om het enthousiasme (of het gebrek daaraan) van deze groep over diaspora beleid vanuit Ankara te kunnen begrijpen.

Appendix

Regressie-tabellen

Afhankelijke variabele: Identificatie met Turkije

Variable	β (SE)	p
(Constant)	(0.93)	0.000
Nederlandse overheid	-0.15 (0.04)	0.001
Turkse overheid	0.02 (0.04)	0.694
Diyamet moskeeën	-0.00 (0.04)	0.978
Nederlands onderwijs (scholen, universiteiten)	0.05 (0.05)	0.232
Turks onderwijs (weekendscholen, Yunus Emre cursussen)	0.10 (0.04)	0.033
Turks diasporabeleid	0.03 (0.01)	0.578
Bescherming Nederlandse overheid tegen Turkse betrokkenheid	0.02 (0.12)	0.642
Nederlands integratiebeleid voor de Turks-Nederlandse gemeenschap	0.09 (0.07)	0.051
Stemrecht in Turkije	0.03 (0.26)	0.558
Stemrecht in Nederland	-0.10 (0.27)	0.088
Stem op Kılıçdaroğlu	-0.00 (0.27)	0.977
Stem op Erdoğan	0.13 (0.24)	0.017
Identificatie met Nederland	-0.09 (0.04)	0.035
Belang religie	0.15 (0.05)	0.004
Paar keer per jaar naar moskee	0.13 (0.24)	0.021
Maandelijks naar moskee	0.03 (0.31)	0.583
Wekelijks naar moskee	0.10 (0.28)	0.122
Opleidingsniveau	-0.08 (0.09)	0.083
Geboorteland	-0.04 (0.23)	0.414
Geslacht	0.08 (0.17)	0.057
Leeftijd	0.13 (0.01)	0.020

Afhankelijke variabele: Identificatie met Nederland

Variable	β (SE)	p
(Constant)	(1.17)	0.000
Nederlandse overheid	0.11 (0.05)	0.008
Turkse overheid	-0.21 (0.05)	0.000
Diyanet moskeeën	-0.01 (0.05)	0.810
Nederlands onderwijs (scholen, universiteiten)	0.17 (0.06)	0.000
Turks onderwijs (weekendscholen, Yunus Emre cursussen)	-0.05 (0.05)	0.319
Turks diasporabeleid	0.10 (0.01)	0.047
Bescherming Nederlandse overheid tegen Turkse betrokkenheid	0.03 (0.15)	0.470
Nederlands integratiebeleid voor de Turks-Nederlandse gemeenschap	0.02 (0.09)	0.732
Stemrecht in Turkije	-0.23 (0.32)	0.000
Stemrecht in Nederland	-0.05 (0.34)	0.380
Stem op Kılıçdaroğlu	-0.13 (0.34)	0.013
Stem op Erdoğan	-0.09 (0.30)	0.092
Identificatie met Turkije	-0.10 (0.06)	0.035
Belang religie	0.05 (0.06)	0.397
Paar keer per jaar naar moskee	0.04 (0.30)	0.472
Maandelijks naar moskee	0.05 (0.39)	0.303
Wekelijks naar moskee	0.01 (0.36)	0.907
Opleidingsniveau	0.03 (0.11)	0.591
Geboorteland	-0.06 (0.29)	0.250
Geslacht	-0.02 (0.21)	0.657
Leeftijd	-0.09 (0.01)	0.116

Afhankelijke variabele: Turks diasporabeleid

Variable	β (SE)	p
(Constant)	(6.44)	0.000
Nederlandse overheid	0.01(0.25)	0.828
Nederlandse educatie (scholen, universiteiten)	0.01(0.31)	0.733
Bescherming Nederlandse overheid tegen Turkse betrokkenheid	-0.11(0.79)	0.006
Nederlands integratiebeleid voor de Turks-Nederlandse gemeenschap	-0.20 (0.46)	0.000
Stemrecht in Turkije	0.10 (1.83)	0.027
Stemrecht in Nederland	0.28 (1.80)	0.000
Stem op Kılıçdaroğlu	-0.05 (1.85)	0.346
Stem op Erdoğan	0.14 (1.63)	0.007
Identificatie met Nederland	-0.02 (0.24)	0.641
Identificatie met Turkije	0.06 (0.30)	0.197
Belang religie	0.20 (0.31)	0.000
Paar keer per jaar naar moskee	-0.02 (1.64)	0.741
Maandelijks naar moskee	-0.06 (2.14)	0.221
Wekelijks naar moskee	0.00 (1.94)	0.996
Opleidingsniveau	0.03 (0.60)	0.498
Geboorteland	-0.10 (1.55)	0.060
Geslacht	-0.07 (1.16)	0.083
Leeftijd	0.09 (0.05)	0.103